

Univerzita Karlova
Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Demografie
Studijní obor: Demografie se sociální geografii

Renata Remiášová

**ANALÝZA REGIONÁLNÍ DIFERENCIACE SKLADBY
OBYVATELSTVA DLE RODINNÉHO STAVU V ČESKÉ
REPUBLICCE V OBDOBÍ 1970–2011**

The regional analysis of the structure of population by marital status in the Czech Republic in the period 1970–2011

Bakalářská práce

Vedoucí práce: RNDr. Olga Kurtinová, Ph.D.

Praha, 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 30. 7. 2018

Renata Remiášová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí své práce, RNDr. Olze Kurtinové, Ph.D., za cenné rady, trpělivost a čas, který mi vždy ochotně věnovala. Velký dík patří také mojí rodině a přátelům za jejich podporu a povzbuzování při psaní práce.

Analyza regionální diferenciacie skladby obyvatelstva dle rodinného stavu v České republice v období 1970–2011

Abstrakt

Cílem této práce je analyzovat regionální rozdíly skladby obyvatelstva v České republice dle rodinného stavu v období let 1970–2011 na základě dat za okresy ze Sčítání lidu z let 1970, 1991 a 2011. Jedna kapitola je věnována analýze vývoje početního stavu, pohlavní a věkové struktury a skladby obyvatelstva dle rodinného stavu celé České republiky. Další kapitola se již zaměřuje na specifika a odlišnosti regionů (okresů) z hlediska početního stavu, pohlavně věkové struktury a složení populace dle rodinného stavu v jednotlivých letech a na jejich vývoj ve sledovaném období. Lze tedy posoudit, jak se (ne)změnily i jednotlivé regiony České republiky za čtyři desetiletí, během kterých prošla Česká republika mnoha změnami. Práce se také zabývá vývojem počtu sňatků v letech 1970–2011 a průměrným věkem ženicha a nevěsty při sňatku a při prvním sňatku v roce 1991 a 2011.

Klíčová slova: populace, regiony, pohlavní a věková struktura, rodinný stav

The regional analysis of the structure of population by marital status in the Czech Republic in the period 1970–2011

Abstract

The objective of this study is to analyze the regional differences of the composition of the population in the Czech Republic by marital status in the period 1970–2011 based on the data from the Censuses from the years 1970, 1991 and 2011. One chapter is devoted to the analysis of population size, sex and age structure and structure of population by marital status of the Czech Republic. The next chapter focuses on the specifics and differences of the regions (districts) in terms of their population size, sex-age structure and structure of population by marital status in 1970, 1991 and 2011 and their development in the monitored period. It is therefore possible to assess how the particular regions of the Czech Republic changed in four decades during which the Czech Republic underwent many changes. The study also mentions the development of the number of marriages in the period 1970–2011 and the average age of the groom and bride at marriage and at first marriage in 1991 and 2011.

Keywords: population, regions, sex and age structure, marital status

OBSAH

Seznam tabulek	3
Seznam obrázků	4
1 Úvod.....	5
2 Literatura.....	6
3 Metodika	7
3.1 Data a územní změny	7
3.1.1 Data	7
3.1.2 Územní změny	8
3.2 Významné změny v legislativě v období 1970–2011	11
3.3 Ukazatele.....	11
4 Vývoj a struktura obyvatelstva ČR dle věku a rodinného stavu v letech 1970–2011	14
4.1 Vývoj početního stavu obyvatelstva ČR.....	14
4.2 Pohlavní struktura obyvatelstva ČR.....	15
4.3 Věková struktura obyvatelstva ČR.....	16
4.4 Složení obyvatelstva ČR staršího 15 let dle rodinného stavu	19
4.4.1 Struktura obyvatel ČR dle rodinného stavu ve věku 20–29	20
4.4.2 Struktura obyvatel ČR dle rodinného stavu ve věku 40–49	21
4.4.3 Struktura obyvatel ČR dle rodinného stavu ve věku 60+	22
4.4.4 Vývoj počtu sňatků a průměrný věk mužů a žen při sňatku a prvním sňatku v ČR	24
5 Vývoj a struktura obyvatelstva okresů ČR dle věku a rodinného stavu v letech 1970–2011	25
5.1 Vývoj početního stavu populace okresů ČR	25
5.2 Pohlavní struktura populace okresů ČR.....	28
5.2.1 Zastoupení mužů a žen v populaci okresů ČR	28
5.2.2 Index maskulinity u populace okresů ČR	28
5.3 Věková struktura populace okresů ČR.....	30
5.3.1 Věková skupina 0–14 v populaci okresů ČR	31
5.3.2 Věková skupina 15–59 v populaci okresů ČR	32
5.3.3 Věková skupina 60+ v populaci okresů ČR	32

5.3.4	Index stáří v okresech ČR	35
5.4	Složení obyvatelstva okresů ČR dle rodinného stavu	37
5.4.1	Struktura populace okresů ČR starší 15 let dle rodinného stavu.....	37
5.4.2	Struktura populace okresů ČR dle rodinného stavu ve věku 20–29.....	39
5.4.3	Struktura populace okresů ČR dle rodinného stavu ve věku 40–49.....	42
5.4.4	Struktura populace okresů ČR dle rodinného stavu ve věku 60+	44
5.4.5	Vývoj počtu sňatků v okresech ČR.....	46
5.4.6	Průměrný věk mužů a žen při sňatku a prvním sňatku v okresech ČR v roce 1991 a 2011.....	47
6	Závěr.....	51
	Seznam použité literatury.....	53

Příloha CD

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1: Kraje a okresy ČR v roce 1970 a 1991 ke dni sčítání	10
Tabulka 2: Kraje a okresy ČR k 1.1. 2011	10
Tabulka 3: Index maskulinity dle věku v ČR v letech 1970, 1991 a 2011	16
Tabulka 4: Podíly hlavních věkových skupin na celé populaci ČR v letech 1970, 1991 a 2011 (v %).....	18
Tabulka 5: Složení obyvatelstva ČR staršího 15 let dle rodinného stavu v letech 1970, 1991 a 2011 (v %).....	20
Tabulka 6: Vybrané statistické ukazatele počtu obyvatel okresů ČR v letech 1970, 1991 a 2011	26
Tabulka 7: Vývoj počtu okresů ČR dle velikostní struktury v letech 1970, 1991 a 2011	26
Tabulka 8: Vývoj počtu okresů ČR dle relativní změny velikostní struktury v letech 1970, 1991 a 2011 (v %)	27
Tabulka 9: Maximální a minimální hodnoty indexu maskulinity dle věku u okresů ČR v letech 1970, 1991 a 2011	30
Tabulka 10: Podíl osob ve věku 0–14 na celé populaci v Praze, Brně a Ostravě v letech 1970, 1991 a 2011 (v %).....	32
Tabulka 11: Okresy ČR s nejvyšším podílem osob starších 60 let na celé populaci v letech 1970, 1991 a 2011	34
Tabulka 12: Okresy ČR s nejnižším podílem osob starších 60 let na celé populaci v letech 1970, 1991 a 2011	34
Tabulka 13: Minimální a maximální hodnoty indexu stáří u okresů ČR v letech 1970, 1991 a 2011	35
Tabulka 14: Okresy ČR s nejvyšším podílem ovdovělých osob na populaci starší 60 let v letech 1970, 1991 a 2011	45
Tabulka 15: Okresy ČR s nejnižším podílem ovdovělých osob na populaci starší 60 let v letech 1970, 1991 a 2011	45
Tabulka 16: Vybrané statistické ukazatele počtu sňatků v okresech ČR v letech 1970, 1991 a 2011	46
Tabulka 17: Nejvyšší a nejnižší průměrný věk mužů a žen při prvním sňatku v okresech ČR v letech 1991 a 2011	49

SEZNAM OBRÁZKŮ

Graf 1: Složení obyvatelstva ČR podle pohlaví a věku v letech 1970, 1991 a 2011	17
Graf 2: Složení populace ČR starší 60 let dle věku v letech 1970, 1991 a 2011 (v %)	19
Graf 3: Složení populace ČR ve věku 20–29 dle rodinného stavu v roce 1970, 1991 a 2011 (v %)	21
Graf 4: Složení populace ČR starší 60 let dle rodinného stavu v letech 1970, 1991 a 2011 (v %)	23
Graf 5: Struktura obyvatelstva podle pohlaví a věku okresu Beroun a Sokolov v roce 1970.....	31
Graf 6: Podíl osob ve věku 0–14 a 60+ na celé populaci ve vybraných okresech ČR v letech 1970, 1991 a 2011 (v %).....	33
Mapa 1: Index stáří v okresech ČR v roce 1970	36
Mapa 2: Index stáří v okresech ČR v roce 2011	36
Graf 7: Struktura populace vybraných okresů ČR starší 15 let dle rodinného stavu v letech 1970, 1991 a 2011 (v %).....	38
Mapa 3: Podíl ženatých a vdaných ve věku 20–29 v populaci okresů ČR v roce 1991.....	40
Mapa 4: Podíl ženatých a vdaných ve věku 20–29 v populaci okresů ČR v roce 2011.....	41
Graf 8: Podíl ženatých a vdaných a rozvedených ve věku 40–49 ve vybraných okresech ČR v letech 1970, 1991 a 2011 (v %).....	43
Graf 9: Počet sňatků na 1000 obyvatel ve vybraných okresech ČR v letech 1970, 1991 a 2011	47
Graf 10: Průměrný věk mužů a žen při sňatku ve vybraných okresech ČR v letech 1991 a 2011	48

Kapitola 1

Úvod

Bakalářská práce se zabývá zejména složením obyvatelstva okresů Česka dle rodinného stavu, ale i věkovou, pohlavní strukturou a vývojem početního stavu jejich populací v období let 1970 až 2011.

Během této dlouhé čtyřicetileté etapy zasáhlo Českou republiku několik zásadních událostí, například změna politického režimu na přelomu 80. a 90. let 20. století, dále poskytování novomanželských půjček v 70. a 80. letech 20. století aj., či nastaly změny v demografickém chování obyvatel (posun sňatku a mateřství do vyššího věku, častější výskyt nesezdaných soužití atd.) známé pod pojmem druhý demografický přechod. To vše se odrazilo na charakteru české populace a následky budou patrné i v budoucnosti.

O populačním vývoji celé České republiky vzniklo mnoho podrobných odborných publikací, avšak literatura zaměřující se na vývoj obyvatelstva v jednotlivých regionech či okresech ČR v dlouhodobém měřítku především z hlediska rodinného stavu chybí, ačkoli se od sebe různé oblasti Česka liší svou historií, významem pro stát, svou polohou v rámci celé země, svou důležitostí před a po roce 1989, svou atraktivností apod. Z toho plyne, že obyvatelstvo v regionech (okresech) se mohlo vyvíjet poněkud odlišně a okolnosti ovlivňující vývoj populace České republiky v letech 1970–2011 mohly mít jiný dopad na různé části země.

Cílem této bakalářské práce je na základě dat získaných při sčítání v letech 1970, 1991 a 2011 a s pomocí údajů o počtu sňatků v letech 1970, 1991 a 2011 a údajů o průměrném věku při sňatku a prvním sňatku mužů a žen v letech 1991 a 2011 identifikovat regiony nebo okresy, které se svou strukturou populace zejména z hlediska věku a rodinného stavu odlišují od ostatních. Zjištěné výsledky mohou být námětem pro další zkoumání regionální diferenciacie skladby obyvatelstva v ČR nejen dle rodinného stavu a mohou napovědět, kterým regionům Česka věnovat více pozornosti při budoucím výzkumu.

Kapitola 2

Literatura

Publikace, které by se zabývaly výhradně regionální diferenciací obyvatelstva dle rodinného stavu v České republice nebyly při tvorbě této práce nalezeny. Literatura, ze které se vychází při psaní bakalářské práce, zmiňuje především věkovou strukturu či početní stav populace okresů. Navíc tyto informace mají spíše doplňující charakter k hlavnímu textu, který většinou pojednává o populačním vývoji celé České republiky.

Velké množství informací je čerpáno z díla Milana Kučery (1994) *Populace České republiky 1918–1991*, které poskytuje podrobný přehled o populačních procesech na území českého státu od počátku samostatného Československa až po téměř jeho zánik. Využity jsou zejména kapitoly *Obyvatelstvo Českých zemí (České republiky) v letech 1945–1990* a *Demografické procesy v letech 1945–1990*, které mj. zahrnují věkové složení obyvatelstva, složení obyvatelstva podle rodinného stavu nebo sňatečnost, úmrtnost a migraci obyvatelstva v letech 1945–1990. V této publikaci je často zmiňována diferenciacie z hlediska krajů, v menší míře i z hlediska okresů.

Důležitým zdrojem jsou rovněž publikace *Populační vývoj České republiky 1990–2002*, 1994, 2001–2006 a 2007 psané kolektivem autorů, které detailně popisují v jednotlivých kapitolách populační procesy v České republice v daném období. V této bakalářské práci jsou poznamenány informace zejména z kapitol řešící věkovou strukturu, sňatečnost a úmrtnost. Regionální rozrůzněnost je zde uvedena spíše obecně a okrajově.

V textu bakalářské práce jsou zmíněny i publikace vydané Českým statistickým úřadem. Jedná se například o analýzy související s obyvatelstvem na základě výsledků SLDB 2011 nebo analýzy regionálních rozdílů v České republice v určitém období aj. Ovšem v těchto publikacích je regionální rozrůzněnost analyzována hlavně na úrovni krajů, nikoli okresů. Údaje o okresech jsou uváděny ojedinele.

Mnoho publikací objevených při psaní této bakalářské práce z hlediska regionální diferenciacie mnohdy hodnotí rozdíly jen mezi kraji, například zmíněné publikace a analýzy vydané Českým statistickým úřadem (př. *Analýza regionálních rozdílů v ČR – 2007, Věková struktura obyvatel podle dat sčítání lidu v roce 2011* aj). Literaturu řešící především odlišnosti na úrovni okresů, navíc související zejména se strukturou populace dle rodinného stavu (a z dlouhodobého hlediska) se bohužel nalézt nepodařilo.

Kapitola 3

Metodika

Tato kapitola poukazuje na rozdíl v metodice u sebraných dat za jednotlivé roky a na důležité územní změny, jež proběhly ve sledovaném období. Dále popisuje a vysvětluje ukazatele, které jsou pro analýzu použity, a v neposlední řadě zmiňuje podstatné změny v legislativě, které mohly také ovlivnit data, a tudíž i zjištěné výsledky.

3.1 Data a územní změny

K analýze regionální diferenciacie jsou využita data ze Sčítání lidu, domů a bytů v letech 1970, 1991 a 2011 za jednotlivé okresy, za Hlavní město Prahu i za celou Českou republiku. Za dobu trvající čtyři desetiletí proběhly mezi okresy určité územní změny, které mohly mít svůj vliv na výsledné hodnoty ukazatelů.

3.1.1 Data

Poněvadž údaje byly sebrány v rámci sčítání, vztahovaly se v každém roce k jinému rozhodnému okamžiku, v roce 1970 to byla půlnoc z 30. 11. na 1.12., v roce 1991 půlnoc z 2.3. na 3.3. a v roce 2011 půlnoc z 25.3. na 26.3. (ČSÚ, 2010; ČSÚ, 2017; ČSÚ, 2015).

Data o obyvatelstvu podle pohlaví, věku a rodinného stavu byla v publikacích jednotlivých okresů uvedené pokaždé v mírně odlišných tabulkách (například v roce 1991 pouze věkové skupiny 60–69 a 70–79, v letech 1970 a 2011 věkové skupiny 60–64, 65–69, 70–74 a 75–79). Pro plnohodnotné porovnání výsledků mezi jednotlivými lety byly pro účely této bakalářské práce údaje zpracovány za věkové skupiny 0–14, dále pětileté věkové skupiny, přičemž poslední z nich byla 55–59, následovaly věkové kategorie 60–69, 70–79 a 80+.

Hlavní město Praha mělo vždy specifické postavení, „je největším městem republiky, hlavním městem státu a samostatným krajem, ale také jednou obcí“ (Sčítání lidu, domů a bytů 2011 – Hlavní město Praha – analýza výsledků, 2013, s. 95), avšak v rámci této práce byla Praha považována za jeden z okresů.

Při Sčítání lidu, domů a bytů v roce 1970 a 1991 byla data zpracována za trvale bydlící obyvatelstvo, přítomné i nepřítomné. Za přítomné osoby se považovaly ty, které byly „v rozhodný okamžik sčítání přítomné ve svých bytech nebo ubytovacím zařízení sloužícím k trvalému

(dlouhodobému) ubytování“, pokud se nenacházely v rozhodný okamžik „v bytech svého trvalého bydliště, byly zapsány ve sčítacím archu (lístku) jako trvale bydlící, ale dočasně nepřítomné“. Za trvalé bydliště sčítané osoby se považovalo „místo (okres, obec, dům, byt), v němž byla sčítaná osoba přihlášená k trvalému pobytu“ (Sčítání lidu, domů a bytů 1991). Ovšem v roce 2011 v definitivních výsledcích jsou zahrnuty osoby, které „měly v rozhodný okamžik sčítání místo obvyklého pobytu na území České republiky“. Přičemž místem obvyklého pobytu se mínilo „místo, kde osoba obvykle tráví období svého každodenního odpočinku bez ohledu na dočasnou nepřítomnost z důvodu rekreace, návštěv, pracovních cest, pobytu ve zdravotnickém zařízení apod. a kde je členem konkrétní domácnosti“ (Sčítání lidu, domů a bytů 2011).

Data ze sčítání z roku 1970, 1991 i 2011 o obyvatelstvu dle věku, pohlaví a rodinného stavu za celé Česko byla získána z internetových stránek Českého statistického úřadu.

Údaje o obyvatelstvu podle pohlaví, věku a rodinného stavu nejsou pro rok 1970 a 1991 za jednotlivé okresy a Hlavní město Prahu dostupné v elektronické formě. Byla proto přepsána z tištěných publikací zaměřené na jednotlivé okresy, které byly vydány u příležitosti Sčítání lidu, domů a bytů 1970 a 1991. Pro okres Jablonec nad Nisou a Hlavní město Prahu za rok 1970 a pro okresy Kladno a Semily za rok 1991 byla převzata data ze sčítání z publikací týkajících se jednotlivých okresů a Hlavního města Prahy obsahující pouze tabulky za obyvatelstvo, domy, byty a domácnosti.

Počty sňatků v okresech v roce 1970 byly převzaty z publikace Pohyb obyvatelstva v Československé socialistické republice v roce 1970, kde jsou údaje platné k 31. 12. 1970. Za roky 1991 a 2011 byly sňatky zjištěny z Demografických ročenek okresů, konkrétně z Demografické ročenky okresů České republiky 1991–2006 a Demografické ročenky okresů 2007 až 2016 dostupných online na internetových stránkách Českého statistického úřadu. Počty sňatků za Česko a Hlavní město Prahu byly nalezeny v Demografické ročence krajů České republiky 1991–2006 a v Demografické ročence krajů 2007 až 2016. Údaje o průměrném věku mužů a žen při (prvním) sňatku za dané územní celky v letech 1991 a 2011 byly taktéž přebrány ze zmíněných Demografických ročenek. Informace z Demografických ročenek jsou platné k 31. 12. 1991 a 31. 12. 2011.

3.1.2 Územní změny

V období let 1970 až 2011 proběhlo mnoho územních změn¹ v rámci Česka, ty významnější z nich mohly mít vliv na výsledky analýzy za daný okres v jednotlivých letech.

Největší změna administrativního dělení nastala v roce 1996, kdy vznikl nový okres Jeseník, který byl vyčleněn především z okresu Šumperk, nepatrnou částí z okresu Bruntál (Mleziva, 2010, s. 35). Pro srovnatelné výsledky v celé sledované etapě byla však data za tento okres ze sčítání 2011 připočtena k datům za okres Šumperk.

---

¹ Změny rozlohy území okresů byly vypočítány na základě údajů z publikací Retrospektivní přehled územních jednotek a územních celků od roku 1850 do současnosti (Mleziva, 2010) a z Demografické příručky – 2011 (ČSÚ, 2012); za roky 1970 a 1991 byly údaje platné ke dni sčítání, za rok 2011 k 1.1.

V roce 1974 bylo rozšířeno území Hlavního města Prahy o 30 obcí Středočeského kraje (zvětšení o 198 km²), od té doby zůstala velikost území Prahy stejná (Sčítání lidu, domů a bytů 2011 – Hlavní město Praha – analýza výsledků, 2013, s. 95).

V období 1970–1991 své území rozšířila i další velká města. Brno převzalo část území Brno-venkov (50 km²), zvětšila se také Ostrava (+72 km²), v jejíž prospěch se zmenšila rozloha okresů Frýdek-Místek, Nový Jičín a Opava, a Plzeň (+30 km²), kvůli níž její sousední okresy Plzeň-jih a Plzeň-sever plošně ztratily.

Během 70. až 90. let 20. století došlo k výraznějšímu zmenšení rozlohy téměř u všech okresů Středočeského kraje (kraje a jejich okresy v letech 1970, 1991 a 2011 v tabulkách 1 a 2) kromě Kutné Hory, Kolína, Mělníka, Nymburka a Rakovníka, které zůstaly stejné. Zdaleka o největší část území přišel okres Praha-východ (-109 km²), dále také Benešov, Příbram, Beroun a Kladno. Jediným okresem v tomto kraji, který se plošně rozrostl byla Praha-západ (+53 km²).

V Jihočeském kraji se změnila rozloha patrněji pouze u okresů Písek (-23 km²) a Tábor (+31 km²). V Západočeském kraji kromě Plzně a okolí výrazné územní změny nenastaly. V kraji Severočeském si okresy zachovaly téměř stejnou rozlohu, kromě okresů Česká Lípa a Litoměřice, které se plošně nepatrně zvětšily. Ve východočeském kraji se územně rozšířil okres Trutnov na úkor okresu Náchod, ne však příliš zásadně. V Jihomoravském kraji² kromě změn u okresů Brno-město a Brno-venkov byla přesunuta část území okresu Prostějov do okresu Vyškov (79 km²). V Severomoravském kraji vyjma Ostravy a zmíněných okresů výše již výrazné plošné změny neproběhly.

Mezi lety 1991 a 2011 nastaly další úpravy hranic okresů, neboť v roce 2003 byly zřízeny obecní úřady obcí s rozšířenou působností, které do určité míry nahradily zároveň zrušené okresní úřady. Proto „od 1.1. 2007 byly provedeny rozsáhlé změny okresů (119 obcí), které byly obvodům ORP až na 33 obcí přizpůsobeny“ (Mleziva, 2010, s. 36). Z tohoto důvodu převážnou většinu okresů poznamenala změna rozlohy.

Zatímco Praha ani Brno se dále už nerozrůstaly, Ostrava i Plzeň se opět zvětšily (117 a 136 km²).

Ve Středočeském kraji postihly úpravy v rozloze všechny okresy kromě Berouna, nejvíce pak Prahu-východ (+158 km²), Kolín (-75 km²), Příbram (+64 km²) a Prahu-západ (-53 km²). V jihočeském kraji pouze České Budějovice (+14 km²) a Písek (-11 km²) v rámci regionu zaznamenaly větší změnu. V Plzeňském kraji přišly o značnou část území okresy Plzeň-sever a Plzeň-jih (-36 km², respektive -89 km²) a také okres Domažlice (-17 km²). V Karlovarském kraji se okres Karlovy Vary zmenšil ve prospěch okresu Cheb (113 km²). Ústecký kraj vydržel beze změn. V Libereckém kraji se rozšířil okres Liberec (+69 km²) a zmenšilo se území okresu Česká Lípa (-89 km²). V kraji Královéhradeckém se okres Hradec Králové nepatrně zvětšil na úkor okresu Rychnov nad Kněžnou (16 km²). V Pardubickém kraji se výrazněji plošně rozšířil okres Svitavy (+44 km²), část území ztratil okres Chrudim (-37 km²). V Kraji Vysočina se zmenšila rozloha nejvíce u okresu Žďár nad Sázavou (-93 km²) a Třebíč (-56 km²), naopak okres Jihlava se rozrostl (+19 km²). V Jihomoravském kraji se nebývale zvětšil okres Brno-venkov (+407 km²), u okresů Břeclav (-151 km²), Blansko (-79 km²), Znojmo (-46 km²) došlo ke zmenšení území.

² V roce 1970 se okres Zlín nazýval okres Gottwaldov (Mleziva, 2010, s. 141), v rámci této práce však používán název Zlín i pro rok 1970.

V Olomouckém kraji mimo okresu Šumperk, převážně z něhož byl vytvořen nový okres Jeseník, se změnil plošně okres Olomouc, který se rozšířil o 169 km². Okresy Zlínského kraje se zachovaly v téměř totožné podobě jako na počátku 90. let 20. století. Zatímco Ostrava se rozrostla, ostatní okresy Moravskoslezského kraje zasáhla spíše ztráta území, zejména okres Bruntál (-209 km²), z jehož části vznikl okres Jeseník, Frýdek-Místek (-65 km²), ale i okres Nový Jičín (-36 km²) a Opava (-31 km²).

Tabulka 1: Kraje a okresy ČR v roce 1970 a 1991 ke dni sčítání

Kraj	Okresy
Hlavní město Praha	
Středočeský	Benešov, Beroun, Mladá Boleslav, Kutná Hora, Kladno, Kolín, Mělník, Nymburk, Praha-východ, Praha-západ, Příbram, Rakovník
Jihočeský	České Budějovice, Jindřichův Hradec, Český Krumlov, Pelhřimov, Písek, Prachatice, Strakonice, Tábor
Západočeský	Plzeň-město, Domažlice, Cheb, Klatovy, Plzeň-jih, Plzeň-sever, Rokycany, Sokolov, Tachov, Karlovy Vary
Severočeský	Děčín, Chomutov, Jablonec nad Nisou, Liberec, Česká Lípa, Litoměřice, Louny, Most, Teplice, Ústí nad Labem
Východočeský	Havlíčkův Brod, Hradec Králové, Chrudim, Jičín, Náchod, Pardubice, Rychnov nad Kněžnou, Semily, Svitavy, Trutnov, Ústí nad Orlicí
Jihomoravský	Blansko, Brno-město, Brno-venkov, Břeclav, Hodonín, Uherské Hradiště, Jihlava, Kroměříž, Prostějov, Třebíč, Vyškov, Zlín, Znojmo, Žďár nad Sázavou
Severomoravský	Bruntál, Frýdek-Místek, Nový Jičín, Karviná, Olomouc, Opava, Přerov, Šumperk, Vsetín, Ostrava-město

Zdroj: Mleziva, 2010; vlastní zpracování

Tabulka 2: Kraje a okresy ČR k 1.1. 2011

Kraj	Okresy
Hlavní město Praha	
Středočeský	Benešov, Beroun, Kladno, Kutná Hora, Kolín, Mělník, Mladá Boleslav, Nymburk, Praha-východ, Praha-západ, Příbram, Rakovník
Jihočeský	České Budějovice, Český Krumlov, Jindřichův Hradec, Písek, Prachatice, Strakonice, Tábor
Plzeňský	Domažlice, Klatovy, Plzeň-město, Plzeň-jih, Plzeň-sever, Rokycany, Tachov
Karlovarský	Cheb, Karlovy Vary, Sokolov
Ústecký	Děčín, Chomutov, Litoměřice, Louny, Most, Teplice, Ústí nad Labem
Liberecký	Česká Lípa, Jablonec nad Nisou, Liberec, Semily
Královéhradecký	Hradec Králové, Jičín, Náchod, Rychnov nad Kněžnou, Trutnov
Pardubický	Chrudim, Pardubice, Svitavy, Ústí nad Orlicí
Vysočina	Havlíčkův Brod, Jihlava, Pelhřimov, Třebíč, Žďár nad Sázavou
Jihomoravský	Blansko, Brno-město, Brno-venkov, Břeclav, Hodonín, Vyškov, Znojmo
Olomoucký	Jeseník, Olomouc, Prostějov, Přerov, Šumperk
Zlínský	Kroměříž, Uherské Hradiště, Vsetín, Zlín
Moravskoslezský	Bruntál, Frýdek-Místek, Karviná, Nový Jičín, Opava, Ostrava-město

Zdroj: Demografická příručka – 2011, 2012; vlastní zpracování

U těchto územních změn je klíčové, zda se v území, které okresy nabyly nebo o nějž přišly, nacházela sídla, a především záleželo na velikosti těchto sídel z hlediska početního stavu obyvatelstva. Poněvadž jejich obyvatelé mohli ovlivnit hodnoty ukazatelů v jednotlivých letech, a tedy i výsledky celkové analýzy.

3.2 Významné změny v legislativě v období 1970–2011

Výsledky analýzy vývoje složení obyvatelstva dle rodinného stavu ve sledovaném období mohly rovněž ovlivnit i různé legislativní zásahy.

Nejzásadnější okamžik v období 1970 až 2011 představoval konec socialismu v Česku a nástup demokracie v roce 1989. S tímto převratem souvisela do jisté míry změna demografického chování české populace. Častý a časný sňatek³ a brzké založení vlastní rodiny vystřídal odkládání či dokonce odmítání manželství a rodinného života. Lidé se začali více soustředit na vlastní sebeuplatnění i v jiných sférách života díky nově naskytnutým možnostem.

Obměna politického režimu v roce 1989 přinesla také obnovení (v roce 1992) církevní formy uzavření sňatku, která byla zrušena v roce 1950 (Kašný, 2003, s. 38–39). Kromě toho byla na počátku 90. let 20. století zkrácena vojenská prezenční služba a byly zrušeny novomanželské půjčky, které byly zavedeny v roce 1973 (Beranová, 2002, s. 23).

Od poloviny 60. let 20. století platil tzv. nový zákon o rodině, kterým byl zrušen princip viny a nahrazen objektivním hlediskem rozvratu manželství. Ovšem rozvodové komise byly zrušeny až v roce 1973. Ke konci 90. let 20. století, konkrétně v roce 1998, vstoupila v platnost tzv. velká manželská novela, která sice ztížila rozvod⁴ s nezletilými dětmi, ale umožnila i právní ukončení manželství po vzájemné dohodě (Zeman, 2002, s. 34). To samozřejmě mělo vliv na počet rozvodů.

3.3 Ukazatele

K analýze regionální diferenciace je použito několik základních ukazatelů, které popisují okresy i celé Česko z hlediska početního stavu obyvatelstva, pohlavní, věkové struktury a složení populace dle rodinného stavu.

V kapitolách zabývajících se početním stavem obyvatelstva a počtem sňatků v okresech jsou využity některé hodnoty popisné statistiky, konkrétně aritmetický průměr, medián, minimum, maximum a variační rozpětí. Zvára (2013, s. 12) formuluje aritmetický průměr ($\bar{a}$) následovně:

$$\bar{a} = \frac{1}{n}(a_1 + a_2 + \dots + a_n),$$

kde a označuje proměnnou veličiny, zde počet obyvatel a počet sňatků v okresech ČR v letech 1970, 1991 a 2011.

Poněvadž se v této práci pracuje se souborem 76 okresů, tedy se sudým počtem jednotek, je definován medián ($\tilde{a}$) takto (Zvára, 2013, s. 15):

$$\tilde{a} = \frac{1}{2} \left(a_{\left(\frac{n}{2}\right)} + a_{\left(\frac{n}{2}+1\right)} \right).$$

³ V současnosti sňatek smí uzavřít osoba, která není již ženatá nebo vdaná (od roku 2006 platí i pro registrované partnerství), zpravidla musí být starší 18 let a musí mít způsobilost k právním úkonům (Součková, 2013, s. 18).

⁴ V současnosti se „považuje za jediný objektivní důvod rozvodu manželství rozvrat“, přičemž „rozvrácení manželství musí být povahy dlouhodobé, trvalé a hluboké, nelze vycházet z pouhých sporadických konfliktů mezi manžely“ (Korolová, 2016, s. 58).

Minimum a maximum vyjadřují nejmenší a největší naměřenou hodnotu, přičemž rozdíl mezi nimi se nazývá variační rozpětí (R) a je specifikováno následovně (Zvára, 2013, s. 21):

$$R = \max(a) - \min(a) = a_{(n)} - a_{(1)}.$$

Dále je vypočítán rozdíl v počtu obyvatel jednotlivých okresů i celého Česka mezi sčítáními v roce 1970 a 1991, 1991 a 2011 a také 1970 a 2011. Tento rozdíl je vyjádřen relativně, tedy v procentech.

Pohlavní struktura obyvatelstva Česka a okresů Česka v letech 1970, 1991 a 2011 je popsána pomocí proporce mužů a žen v celé populaci vyjádřen v procentech a pomocí indexu maskulinity podle věku (zde věkové skupiny 0–14, 15–29, 30–44, 45–59, 60–69, 70–79 a 80+) i indexu maskulinity v celé populaci, v přepočtu na 100 žen. Index maskulinity podle věku (ima_x) je stanoven (Pavlík et al., 1986, s. 121) jako:

$$ima_x = \frac{P_x^m}{P_x^z},$$

kde P_x^m označuje populaci mužů ve věku x a P_x^z populaci žen ve věku x .

Index maskulinity (ima) v celé populaci byl vypočten podle vzorce (Pavlík et al., 1986, s. 110):

$$ima = \frac{P^m}{P^z},$$

kde P^m označuje populaci mužů a P^z populaci žen.

U věkové struktury je zjišťováno zastoupení hlavních věkových skupin, tedy 0–14, 15–59 a 60+, tyto věkové kategorie byly vyjádřeny relativně, jako podíl na celkové populaci v letech 1970, 1991 a 2011 (v procentech). Vzhledem ke stárnutí obyvatelstva je věková skupina 60+ zkoumána i z hlediska složení věkových skupin 60–69, 70–79 a 80+, kdy jsou vypočteny proporce (v procentech) těchto skupin v populaci starší 60 let. Okresy jsou porovnávány taktéž podle indexu stáří (is), u kterého byla zvolena v čitateli hranice 60+, neboť kvůli datům za rok 1991 (pouze věkové skupiny 60–69 a 70–79) není možné stanovit hranici 65 let. Index stáří (is) je určen vzorcem (Pavlík et al., 1986, s. 123)

$$is = \frac{P_{60+}}{P_{0-14}} \cdot 100.$$

Obyvatelstvo okresů a Česka starší 15 let podle rodinného stavu je analyzováno na základě zastoupení (proporcí) kategorií svobodní(é), ženatí a vdané, rozvedení a ovdovělí(é) v populaci starší 15 let v letech 1970, 1991 a 2011, které je vyjádřeno v procentech. Dále jsou proporce (v procentech) kategorií rodinného stavu zkoumány u populace ve věku 20–29, 40–49 a 60+, poněvadž jsou to tři rozdílné generace v jiných životních stádiích, které se liší složením obyvatelstva dle rodinného stavu.

V souvislosti se skladbou populace podle rodinného stavu je spočítána hrubá míra sňatečnosti (hms) neboli počet sňatků (s) na 1000 obyvatel středního stavu (P) (Kalibová, 1997, s. 31)

$$hms = \frac{s}{P} \cdot 1000,$$

avšak v této práci je počet sňatků v okresech a v Česku v roce 1970, 1991 a 2011 vztažen k počtu obyvatel v okresech a v Česku zjištěného při SLDB 1970, 1991 a 2011.

Vývoj početního stavu, věkové struktury obyvatel a také složení populace okresů dle rodinného stavu je vyjádřen především relativně (v procentech), protože to umožňuje lepší porovnání okresů nežli v absolutních počtech, neboť počet obyvatel se v okresech i časově velmi odlišuje.

Ve výpočtech je zahrnut i nezjištěný věk a nezjištěný rodinný stav, jelikož se jedná o malé počty osob, které na výsledky nemají zásadní vliv.

Kapitola 4

Vývoj a struktura obyvatelstva ČR dle věku a rodinného stavu v letech 1970–2011

V této kapitole je analyzován početní vývoj, věková a pohlavní struktura a skladba obyvatelstva dle rodinného stavu v Česku od roku 1970 do roku 2011.

4.1 Vývoj početního stavu obyvatelstva ČR

Na začátku sledovaného období dle výsledků sčítání z roku 1970 žilo v České republice 9 807 697 obyvatel. Při sčítání o 21 let později bylo sečteno již 10 302 215 osob žijících na území českého státu. Tento nárůst počtu obyvatelstva byl způsoben jednak přirozeným přírůstkem (zejména velké počty živě narozených v 70. letech 20. století jako důsledek pronatalitních opatření a početně silných poválečných generací v reprodukčním věku), jednak přistěhovalectvím, hlavně ze Slovenska (Kučera, 1994, s. 69).

Za dalších 20 let v rámci zatím posledního Sčítání lidu, domů a bytů se počet lidí obývajících Česko nepatrně navýšil na 10 436 560, a to i přesto, že mezi lety 1994 a 2002 obyvatel výrazně ubylo přirozenou měnou (více než 96 000 obyvatel). Pro populační růst hrálo podstatnou roli rovněž kladné saldo zahraniční migrace na počátku 21. století (Sčítání lidu, domů a bytů – Pramenné dílo – 2011, s. 46).

Velice důležitým milníkem pro vývoj počtu obyvatel, věkové složení i strukturu populace podle rodinného stavu byl začátek 90. let 20. století. Tehdy zastihlo Českou republiku několik zásadních událostí. Za prvé, padesát let vlády komunistické strany vystřídal systém pluralitní demokracie, byl zaveden volný trh a otevřely se hranice, a tím vzniklo i více životních možností pro lidi. Za druhé, došlo ke změnám v demografickém chování, které jsou popisovány jako tzv. druhý demografický přechod. Druhý demografický přechod se projevuje hlavně snížením úrovně plodnosti pod hranici prosté reprodukce, což vede k početnímu úbytku obyvatelstva, a také se zlepšuje úroveň úmrtnosti, to však není tolik významné pro růst obyvatelstva. S druhým demografickým přechodem souvisí změna v žebříčku hodnot, je kladen větší důraz na individualismus. Rodina a manželství přestávají být jediným cílem v životě jedince, roste proto počet nesezdaných soužití a počet dětí narozených mimo manželství. Tento jev začal v polovině 60. let 20. století ve vyspělých zemích západní a severní Evropy (Kalibová, 1997, s. 42).

Z hlediska relativního přírůstku vzrostla populace České republiky mezi lety 1970 a 1991 o 5,04 %, zatímco v období let 1991 až 2011 činil relativní populační přírůstek pouze 1,30 %. V celém sledovaném časovém úseku došlo k nárůstu obyvatelstva o 6,41 %.

Populaci Česka ovlivnilo kromě již zmíněných mnoho dalších různých zásahů či okolností od začátku 20. století. K nejzásadnějším náleží první světová válka (pokles porodnosti, populační ztráty, poválečný kompenzační vzestup), snížení úrovně porodnosti v důsledku hospodářské krize ve 30. letech 20. století (Kučera, 1994, s. 18), druhá světová válka a poválečné období (rostoucí míra porodnosti), přijetí zákona o umělém přerušení těhotenství ke konci 50. let 20. století, emigrační vlny v letech 1948–49 a 1968–69, výrazné snížení počtu narozených v 90. letech 20. století vlivem odsouvání mateřství do vyššího věku, navíc početně silnými ročníky 70. let 20. století aj. (Kučera, 2008, s. 230–233 a 235–237).

4.2 Pohlavní struktura obyvatelstva ČR

Mezi lety 1970 a 1991 přibýlo v Česku zhruba 250 400 mužů, žen o cca jen 6 300 méně. Mnohem zajímavější vývoj nastal v období 1991–2011. Při SLDB 2011 bylo evidováno zhruba o 110 000 mužů více než při sčítání v roce 1991, zatímco počet žen vzrostl přibližně o pouhých 24 500. Tento „výraznější mužský přírůstek“ lze zdůvodnit především zvýšením počtu mužů ve věkové skupině 60–69 (přibýlo o 45 000 více mužů než žen), obecně byl vyšší přírůstek mužů než žen ve středním věku. Ženy naopak jasně dominovaly věkové skupině 80+, kdy jich při sčítání v roce 2011 bylo sečteno o cca 34 400 více než mužů v tomto věku.

Podíl mužů a žen na celkové populaci se za čtyři desetiletí takřka vůbec nezměnil. Muži tvořili zhruba 48–49 % obyvatelstva, ženy představovaly přibližně 51–52 %. V absolutních hodnotách se jednalo o rozdíl v roce 1970 o 309 000, v roce 1991 o 302 000 a v roce 2011 o 217 000 ve prospěch žen. Postupem času se velmi nepatrně zvyšoval podíl mužů na úkor podílu žen (desetiny procentních bodů).

To dokazuje také změna indexu maskulinity, jehož hodnota se pro téměř všechny věkové skupiny nepatrně zvyšovala (viz tabulka 3). Dle biologických zákonitostí mají chlapi při narození převahu, která nadále trvá v mladším věku, ovšem ve středním věku (zhruba kolem 45 let) se poměr pohlaví mění ve prospěch žen vlivem větší intenzity úmrtnosti mužů ve všech věcích. V Česku měla „převaha žen ve vyšším středním a předdůchodovém věku poněkud výraznější podobu vzhledem k intenzivnější mužské nadúmrtosti v 70. a 80. letech v tomto věku i větším zastoupením mužů v emigraci z let před rokem 1989“ (Mašková, 2002, s. 18). V následujících letech došlo k výraznému zlepšení úmrtnosti mužů ve středním, a hlavně vyšším věku, proto v roce 2011 vzrostl ve vyšších věkových skupinách index maskulinity oproti předchozím letům. Hodnotu celkového indexu mohla ovlivnit i převaha mužů nad ženami mezi imigranty (Bartoňová, 2008, s. 19).

Tabulka 3: Index maskulinity dle věku v ČR v letech 1970, 1991 a 2011

Rok	Věková skupina							Celkem
	0–14	15–29	30–44	45–59	60–69	70–79	80+	
1970	105,2	103,7	98,4	90,6	81,5	58,9	47,0	93,9
1991	104,9	104,5	101,6	94,7	77,1	60,5	41,5	94,3
2011	105,4	104,7	104,8	99,2	87,1	69,8	46,7	95,9

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

4.3 Věková struktura obyvatelstva ČR

V současnosti je věkové složení obyvatelstva a jeho proměna daleko významnějším ukazatelem než jeho početní vývoj, který byl nejdůležitější v době před demografickou revolucí (Mašková, 2002, s. 13). Podle něj se řídí politické strategie, které se snaží zajistit (nebo by se měly snažit zajistit) nejlepší možné podmínky jednak pro veškeré obyvatele (od nejmladších až po ty nejstarší), tak pro zachování či růst populace v budoucnu. Jedná se o různé pronatalitní či antinatalitní politiky, zajištění potřebné péče pro danou věkovou skupinu (například děti a senioři mají zcela jiné požadavky) nebo třeba reformy za účelem nastartování ekonomiky státu, jestliže se v populaci vyskytne tzv. demografická dividenda⁵, čímž se myslí „přechodné období, které se vyznačuje příznivým (vyšším) poměrem osob v ekonomicky aktivním věku oproti ekonomicky neaktivnímu věku“ (Rychtaříková, 2011, s. 99). Taková situace zpravidla nastane po významném snížení počtu živě narozených, kdy v důsledku tohoto poklesu po určité době (zhruba 15 let) vzroste podíl osob v ekonomicky aktivním věku. Avšak tento stav není trvalý a obyvatelstvo po uzavření demografického okna rychle zestárne.

Věkovou strukturu populace ČR nejvíce ovlivnily změny v úrovni porodnosti, dále postupně klesající úmrtnost v průběhu 20. století (Věková struktura obyvatel podle dat sčítání lidu, 2014, s. 1) a minimálně zasáhla migrace, ačkoli po politickém převratu v roce 1989 se stalo Česko imigrační zemí a věkové složení cizinců se odlišuje od toho českého (Cizinci v České republice podle dat sčítání lidu, 2014, s. 1 a 5).

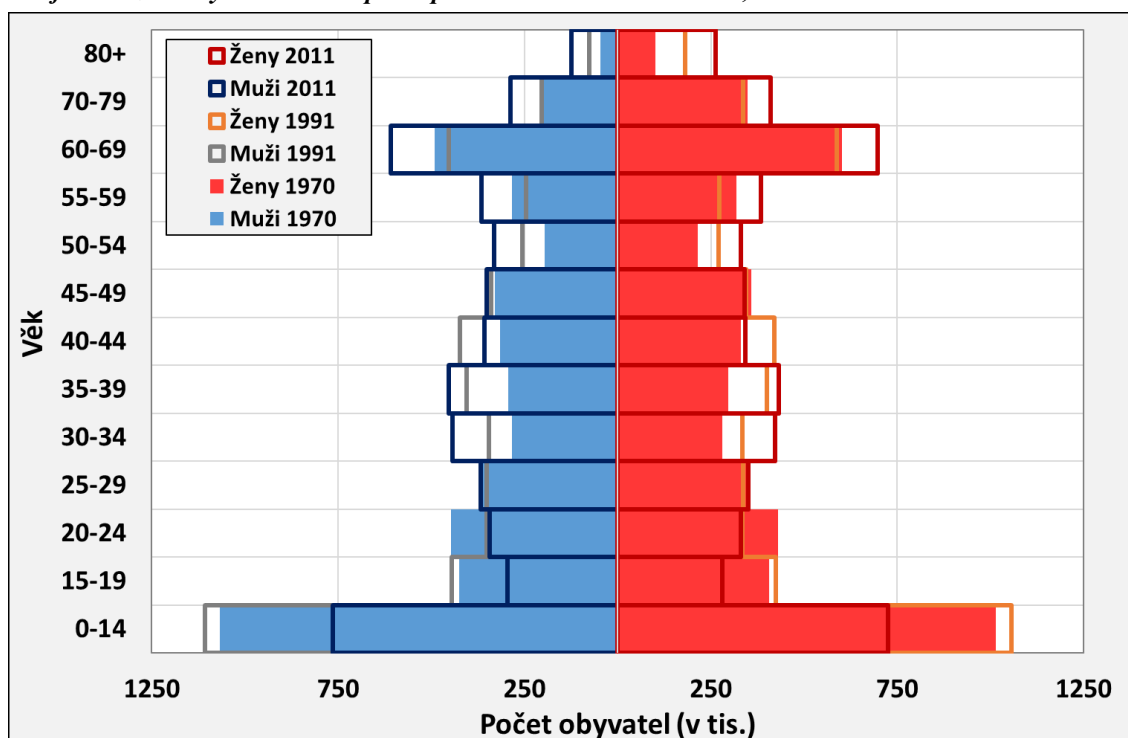
V letech 1970–2011 se věková skladba obyvatelstva Česka výrazně proměnila, což dokazuje graf 1. Do struktury obyvatelstva dle věku v jednotlivých letech se různou měrou promítly události všelijakého původu. Ty způsobily výčnělky a zářezy věkové pyramidy, které se s časem posouvaly do vyššího věku.

Věkové složení v roce 1970 poznamenal pokles porodnosti během první světové války, následný kompenzační vzestup, pokles porodnosti ve 30. letech 20. století zapříčiněný hospodářskou krizí, nárůst počtu živě narozených ve 40. letech 20. století, pokles porodnosti od poloviny 50. let do konce 60. let 20. století (mj. přijetí zákona o umělém přerušování těhotenství v roce 1958). V roce 1991 byla věková pyramida deformována kromě těchto nepravidelností také vzestupem porodnosti v letech 1972–79 (pronatalitní opatření a silné generace mladých žen) a následným poklesem v letech osmdesátých (Kučera, 1994, s. 70). Od konce 80. let 20. století rostl také počet obyvatel ve vyšším věku, a to díky zlepšujícím se úmrtnostním poměrům, především u mužů (Burcin, 2007, s. 45). Na věkové pyramidě v roce 2011 se dále podepsal

⁵ Též demografické okno nebo demografický bonus.

znatelný pokles počtu narozených dětí v posledním desetiletí 20. století a silné ročníky 2006 až 2009, tedy děti žen narozených v 70. letech 20. století, jež odkládaly porod do vyššího věku (Věková struktura obyvatel podle dat sčítání lidu, 2014, s. 5).

Graf 1: Složení obyvatelstva ČR podle pohlaví a věku v letech 1970, 1991 a 2011

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

Je potřeba říci, že česká populace postupně stárne už od konce druhé světové války (Kučera, 1994, s. 70). Demografické stárnutí⁶ představuje aktuálně jeden z největších problémů, které postihuje obyvatelstvo České republiky a zcela jistě bude trvat i nadále.

Tabulka 4 ukazuje, že zatímco mezi lety 1970 a 1991 zůstal podíl dětí téměř neměnný (21,2 resp. 21,0 %), podíl osob ve věku 60–79 se nepatrně snížil (z 16,8 na 15,3 %). Tento pokles lze zdůvodnit početně velmi slabými ročníky první světové války a také „zhoršující se úmrtností ve středním a vyšším věku, především u mužů“ (Mašková, 2002, s. 14).

Zcela jinak se situace vyvinula mezi lety 1991 a 2011. Zastoupení dětí pokleslo o 6,7 procentních bodů, podíl seniorů ve věku 60–79 činil v roce 2011 19,2 %. To vše svědčí o tom, že demografické stárnutí populace Česka se ještě výrazněji projevuje od 90. let 20. století.

Podíl osob v produktivním věku (15–59 let) se nepatrně zvýšil během sledovaného období. V roce 1970 tvořili 15–59letí 60,4 % populace ČR, 61,2 % v roce 1991 a 62,5 % v roce 2011. Lze však předpokládat, že v budoucnu se bude zastoupení osob ve věku 15–59 snižovat. Proto je nutné co nejlépe využít tzv. demografický bonus, který se Česku naskytl a jež však za několik let skončí. Rychtaříková (2011, s. 99) tvrdí, že „jsme těsně za vrcholem podílu osob aktivního věku a následně se demografické okno začne rychle zavírat a zcela se uzavře kolem roku 2050, kdy podíl 0–19 a 65+letých dokonce převýší podíl 20–64letých“.

⁶ Posun věkové struktury do staršího věku (Rychtaříková, 2011, s. 97), které je charakteristické rostoucím průměrným a mediánovým věkem obyvatelstva.

Pro další početní vývoj populace tvoří významnou věkovou skupinu také lidé ve věku 20–29 let kvůli jejich reprodukčnímu a sňatkovému chování. V roce 1970 se tyto osoby podílely na celkovém obyvatelstvu 16,2 %. V letech 1991 a 2011 byl jejich podíl menší, konkrétně 13,3 % (stejný pro oba roky). Tento rozdíl lze vysvětlit tím, že v roce 1970 se ve věkové skupině 20–29 let nacházely silné generace narozené v období druhé světové války a po ní. Dvacátníci na počátku 90. let se narodili v 60. letech a na počátku 70. let 20. století, kdy byla nižší míra porodnosti. V roce 2011 se do této věkové skupiny řadili lidé narození v letech 1982 až 1991, tedy v době skončení natalitní vlny 70. let 20. století a snížení porodnosti na předchozí úroveň (Kučera, 1994, s. 104).

Tabulka 4: Podíly hlavních věkových skupin na celé populaci ČR v letech 1970, 1991 a 2011 (v %)

Věková skupina	1970	1991	2011
0–14	21,2	21,0	14,3
15–59	60,4	61,2	62,5
60–79	16,8	15,3	19,2
80+	1,6	2,5	4,0

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

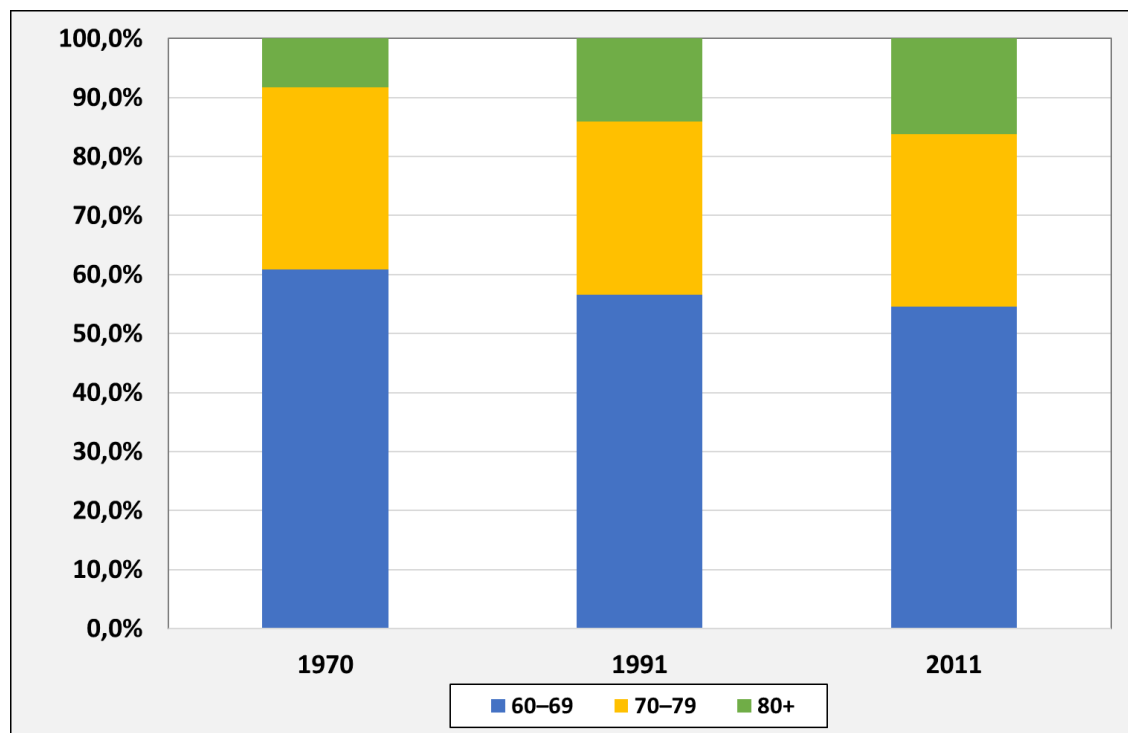
Stárnutí obyvatelstva podporuje také zvyšující se podíl osob starších 80 let. Vyšší zastoupení starších osob (60+) je způsobeno snižující se mírou úmrtnosti ve středním a vyšším věku. Zmenšující se podíl dětí na celé populaci je zapříčiněn poklesem počtu narozených dětí od poloviny 90. let 20. století, ačkoliv byl zaznamenán vzestup počtu narozených okolo roku 2005 jako sekundární následek natalitní vlny ze 70. let 20. století (Fialová, 2008, s. 5).

Vzhledem k posunu věkové struktury do vyššího věku je potřeba se zaměřit na vývoj podílu a skladbu populace starší 60 let podle věku. Na začátku sledovaného období žilo na území českého státu 18,3 % obyvatel starších 60 let z celkového počtu. O dvě desetiletí později byl zaznamenán téměř stejný podíl (jen o 0,5 procentních bodů méně) seniorů. Avšak během celé čtyřicetileté etapy vzrostlo zastoupení lidí ve věku 60 a více let o 4,6 procentních bodů na 22,9 % v roce 2011. Za tento nárůst může především zlepšování úrovně úmrtnosti pozorovaného od poloviny 80. let 20. století a prodlužování střední délky života, hlavně u mužů (Fialová, 2005, s. 12). V roce 1991 se snižování míry úmrtnosti ve vyšším věku ještě nestihlo projevit, za dalších 20 let to již bylo zcela patrné.

Ke změně došlo i v rámci složení obyvatelstva ve věku 60 a více let (věkové skupiny 60–69, 70–79, 80+). V roce 1970 patřilo do skupiny 60–69 let 60,7 % osob, 56,6 % v roce 1991 a v roce 2011 podíl klesl na 53,8 %. Přibližně tři desetiny osob starších 60 let tvořili sedmdesátníci, i jejich podíl se postupně snižoval ze 30,9 % v roce 1970 na 29,3 % v roce 1991 a posléze na 28,8 % v roce 2011. Jediná věková skupina, u které podíl rostl, byli 80letí a starší. V roce 1970 se podíleli na populaci starší 60 let 8,5 %, v roce 1991 zastoupení 80+ vzrostlo na 14,1 % a v roce 2011 tvořil podíl osmdesátníků a starších 17,4 %. Poslední hodnotu však mohlo ovlivnit započítání osob s nezjištěným věkem, jejichž počet oproti předchozím rokům výrazně narostl. I přesto je však patrné, že přibývalo osob starších 80 let. Tento růst zapříčinilo především zlepšení úmrtnostních poměrů a dlouhodobý růst naděje dožití od konce 80. let 20. století, kdy se hlavně v souvislosti se změnami po roce 1990 zlepšil celkově zdravotní stav obyvatelstva (Kučera a Burcin, 2002,

s. 57). Lidé se proto dožívají stále vyššího věku a zvyšuje se i díky tomu zastoupení osob ve vyšších věkových skupinách, zejména 80+ (viz graf 2).

Graf 2: Složení populace ČR starší 60 let dle věku v letech 1970, 1991 a 2011 (v %)

Zdroj: SLDB 1970, 1991 a 2011; vlastní zpracování

Změny ve věkové struktuře především mezi lety 1991 a 2011 dokazuje rovněž ukazatel index stáří. V roce 1970 a 1991 v Česku připadalo na 100 dětí ve věku 0–14 let méně než 100 osob starších 60 let (v roce 1970 86,2 a v roce 1991 84,8), v roce 2011 se index stáří rovnal hodnotě 160,5. Z toho plyne, že na 100 dětí připadalo o 60 více seniorů. To je ohromný rozdíl oproti tomuto poměru před 20 lety, respektive před 40 lety. Demografické stárnutí ztlačuje již delší dobu postihuje českou populaci, stát na to musí proto včas adekvátně zareagovat, neboť tento trend bude pokračovat i v budoucnosti.

4.4 Složení obyvatelstva ČR staršího 15 let dle rodinného stavu

Další významnou charakteristiku, která popisuje stav společnosti a její rozvoj, představuje rodinný stav. Strukturu populace dle rodinného stavu ovlivňuje mnoho faktorů. Může to být ku příkladu vyspělost společnosti (míra tolerance rozvedených osob, svobodných matek aj.), politický režim (komunistická strana u moci před rokem 1989 versus nástup demokracie po roce 1989 v Česku apod.), náboženská situace (podíl věřících obyvatel atd.), státní zásahy (například nabídka výhodných novomanželských půjček v Česku od 70. do počátku 90. let 20. století). Sledovat vývoj složení obyvatelstva z pohledu rodinného stavu je neméně podstatné jako zabývat se věkovou strukturou či mírou porodnosti nebo úmrtnosti.

V letech 1970–2011 prošla populace České republiky mnoha různorodými změnami, které se podepsaly také na struktuře podle rodinného stavu. Z počátku 70. let 20. století, kdy se země řadila do tzv. východního bloku, zde stále vládla prorodinný model. Lidé považovali za svůj hlavní

životní cíl najít si partnera a založit rodinu, i vzhledem k tomu, že tehdy nebylo příliš možností sebeuplatnění v jiných oblastech života. V roce 1970 proto jednoznačně převažoval mezi lidmi rodinný stav ženatý či vdaná, který se týkal 65 % veškerého obyvatelstva. Status svobodný/svobodná se týkal zhruba pětiny populace. Ovdovělí tvořili podle výsledků SLDB 1970 jednu desetinu. Pouhé 3,5 % lidí bylo rozvedených (více žen než mužů).

Podobné výsledky byly odhaleny při sčítání v roce 1991. Přestože přelom 80. a 90. let 20. století byl pro Česko (ve spoustě ohledů) zlomový, z pohledu struktury populace dle rodinného stavu se to zatím nestihlo projevit. Svobodných obyvatel byla stále zhruba pětina, téměř stejný podíl jako v roce 1970 vykazovali i ovdovělí. Ženatých, resp. vdaných bylo zjištěno trochu méně, konkrétně 62,6 %, naopak přibýlo rozvedených, jejichž zastoupení vzrostlo o 3,5 procentních bodů, jak uvádí Kučera (1994, s. 99) „podíl rozvedených v populaci mužů starších 15 let byl v roce 1991 již 4,3 krát vyšší než v roce 1950, v populaci žen 3,9 krát“.

Velmi odlišné poměry mezi jednotlivými skupinami dle rodinného stavu vyplynuly z dat v roce 2011 (viz tabulka 5). Největší rozdíl oproti údajům z předchozích let byl zaznamenán u kategorie ženatých a vdaných, neboť jejich podíl klesl na zhruba poloviční zastoupení v rámci všech skupin dle rodinného stavu. Naopak přibýlo svobodných (29,9 %), ale také rozvedených (12,0 %). Nejmenší rozdíl byl pozorován u ovdovělých, jejich podíl však také klesl (8,5 %). Pokles počtu i podílu osob žijících v manželství a ovdovělých a naproti tomu růst počtu a podílu svobodných a rozvedených osob začal již v průběhu 90. let 20. století (Mašková, 2002, s. 20).

Tabulka 5: Složení obyvatelstva ČR staršího 15 let dle rodinného stavu v letech 1970, 1991 a 2011 (v %)

Rodinný stav	1970	1991	2011
Svobodní(é)	21,2	20,2	29,9
Ženatí/vdané	65,0	62,6	49,3
Rozvedení(é)	3,5	7,0	12,0
Ovdovělí(é)	10,2	10,1	8,5

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

Jiné složení obyvatel z pohledu rodinného stavu v roce 2011 bylo důsledkem změn sociálního a reprodukčního chování pozorovaných od 90. let 20. století, které byly spojeny se způsobem života přebíraného z vyspělých evropských zemí. Projevily se zejména snížením intenzity sňatečnosti (odkládání sňatků do vyššího věku, nahrazování právního manželství faktickým, oddělené soužití partnerů nebo život bez partnera), dále klesající mírou úmrtnosti a dlouhodobě trvající vyšší úroveň rozvodovosti (Bartoňová, 2008, s. 20).

4.4.1 Struktura obyvatel ČR dle rodinného stavu ve věku 20–29

Pro analýzu vývoje skladby obyvatelstva z pohledu rodinného stavu představuje věková skupina 20–29letých jednu z nejvýznamnějších, jelikož v tomto věku se lidé osamostatňují, dokončují své vzdělání, nastupují do pracovního procesu, pořizují si své vlastní bydlení a hledají životního partnera, se kterým založí vlastní rodinu.

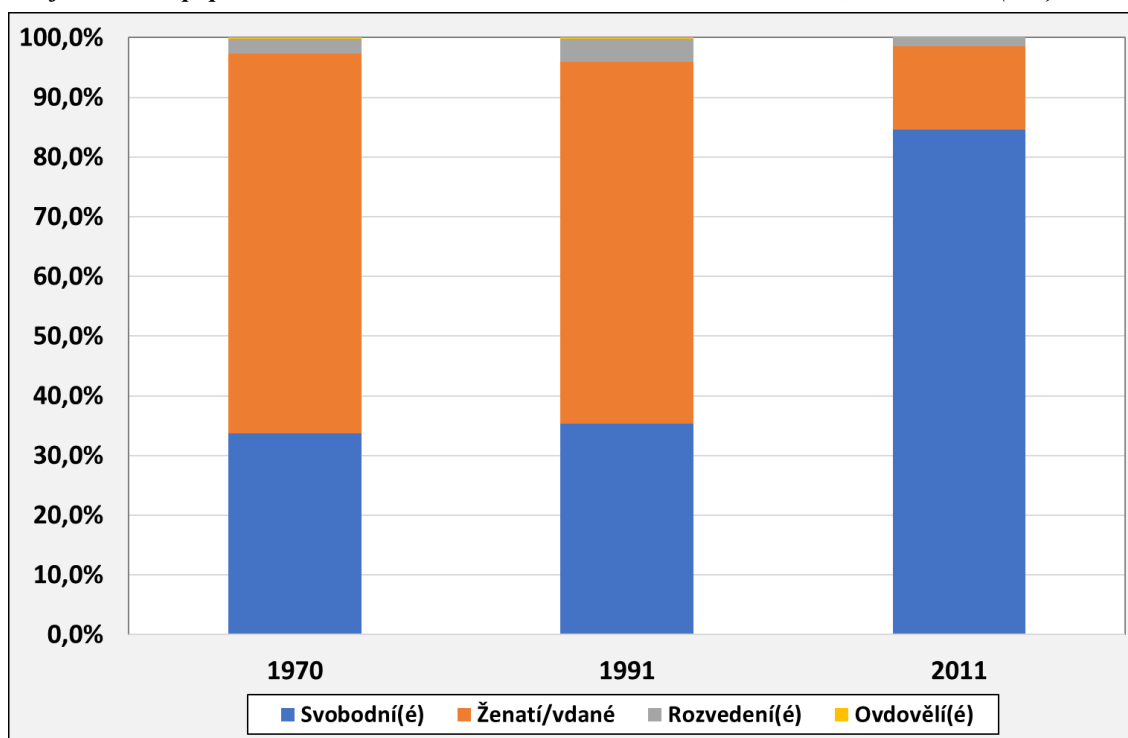
Od roku 1970 do roku 2011 došlo ke značné proměně složení dle rodinného stavu u této věkové kategorie (viz graf 3). Poměry mezi jednotlivými kategoriemi v roce 1970 a 1991 byly velmi podobné, avšak nepatrně vzrostl podíl svobodných a rozvedených na úkor ženatých a vdaných.

V roce 2011 ukázaly výsledky sčítání obrovskou změnu oproti SLDB 1970 a 1991. Zatímco v roce 1970 měli svobodní zhruba třetinové zastoupení, o čtyři dekády později bylo při sčítání zjištěno 84 % svobodných osob ve věku 20–29 let. Na druhé straně počátkem 70. a 90. let 20. století žilo v manželství více než 60 % osob spadající do věkové skupiny 20–29, ale 11 let po přelomu 20. a 21. století pouhých 14 % dvacátníků bylo při sčítání ženatých nebo vdaných.

Mezi lety 1970 a 1991 lze pozorovat mírný vzestup podílu rozvedených (z 2,5 % na 3,9 %), kdežto v roce 2011 došlo ke snížení na 1,4 % oproti roku 1991. Před rokem 1989 panoval trend uzavírání sňatku v brzkém věku, ovšem takovéto manželství bylo vystaveno většímu riziku rozpadu v krátké době po jeho začátku. Následný pokles mezi lety 1991 a 2011 souvisel s nárůstem podílu svobodných a poklesem podílu ženatých a vdaných osob v tomto věku.

Graf 3: Složení populace ČR ve věku 20–29 dle rodinného stavu v roce 1970, 1991 a 2011 (v %)

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

To vše svědčilo o velké proměně společnosti, zejména mezi lety 1991 a 2011, navíc celospolečenské změny v 90. letech 20. století „se dotkly především sňatkového a reprodukčního chování mladé generace, shodou okolností silných ročníků z populační vlny 70. let“ (Bartoňová, 2008, s. 20).

Zastoupení ovdovělých bylo přirozeně zanedbatelné v tomto věku po celé sledované období (jednalo se o desetiny procent), neboť pravděpodobnost úmrtí není tak vysoká jako ve starším věku.

4.4.2 Struktura obyvatel ČR dle rodinného stavu ve věku 40–49

Ve věku 40–49 let jsou lidé na vrcholu produktivního věku, mají již určité zkušenosti s partnerským a rodinným životem. Avšak i proporce dle rodinného stavu se u této věkové skupiny časem měnily.

V roce 1970 jasně převažovalo zastoupení ženatých a vdaných, kteří představovali 86 % v rámci této věkové kategorie. Svobodných a rozvedených bylo velmi málo (mezi 5 a 6 %), neboť v době, kdy se lidé nemohli příliš angažovat v jiných sférách života, se snažili mít alespoň fungující rodinu.

V době konce socialistického režimu v Česku nastaly drobné změny. Podíl ženatých a vdaných poklesl na 80,6 % a naopak přibýlo rozvedených (11,6 %). To mohlo souviset se stále více liberálnější rozvodovou legislativou typickou pro socialistické státy (Kučera, 1994, s. 96).

Ani po 21 letech se však nezměnil podíl svobodných (5,3 %, 5,2 % v roce 1970), ovšem v roce 2011 už narostl na 11,3 %. Největší rozdíl oproti rokům 1970 a 1991 zaznamenala kategorie ženatých a vdaných, jež v roce 2011 poklesla na 64,8 %. To jistě bylo také ve prospěch rozvedených, poněvadž ti na konci sledovaného období tvořili více než jednu pětinu (22,2 %). Nárůst zastoupení svobodných a rozvedených osob mezi lety 1991 a 2011 určitě souvisel také s rostoucí oblibou nesezdaného soužití.

Nesezdané soužití nazývané rovněž faktické soužití, soužití druha a družky, partnerské soužití, faktické manželství, manželství na zkoušku nebo konkubinát, nabývá v Česku na významu zejména od 90. let 20. století, kdy byly pozorovány změny v rodinném chování obyvatelstva⁷, navíc podpořené „transformací socialistické společnosti na společnost tržní, doprovázené zejména ekonomickými změnami“. Tyto změny chování se projeví hlavně u generace narozené v 70. letech 20. století a pokračují i u dalších generací (Paloncyová a Šťastná, 2012, s. 215 a 219). Na rozdíl od manželství není toto soužití právně ukotveno a přesně vymezeno, proto údaje o faktickém soužití pocházejí hlavně ze sčítání či výběrových šetření. Ovšem až do sčítání v roce 2001 se za nesezdané soužití považovalo takové, kdy oba partneři měli společné trvalé bydliště⁸, což vedlo k podhodnocení jejich počtu. Do počátku 90. let 20. století se žili ve faktickém manželství především osoby ve středním věku, poté však přibýlo nesezdaných soužití také u osob v mladším věku. Je otázkou, do jaké míry představuje nesezdané soužití přípravu na manželství nebo zdali se jedná o trvalejší formu partnerství. V neposlední řadě je potřeba zmínit, že dlouhodobě roste počet osob žijících bez partnera či partnerky (Kreidl a Štípková, 2012, s. 121–122).

U skupiny ovdovělých byla registrována po celou dobu klesající tendence. V roce 1970 3,2 % obyvatel Česka ve věku 40–49 bylo ovdovělých, v roce 1991 klesl podíl na 2,4 % a v roce 2011 na pouhých 1,5 %. Tento pokles mohl být způsoben postupnou zlepšující se intenzitou úmrtnosti ve středním věku, ale i zdravějším životním stylem a větší péčí o vlastní zdraví.

4.4.3 Struktura obyvatel ČR dle rodinného stavu ve věku 60+

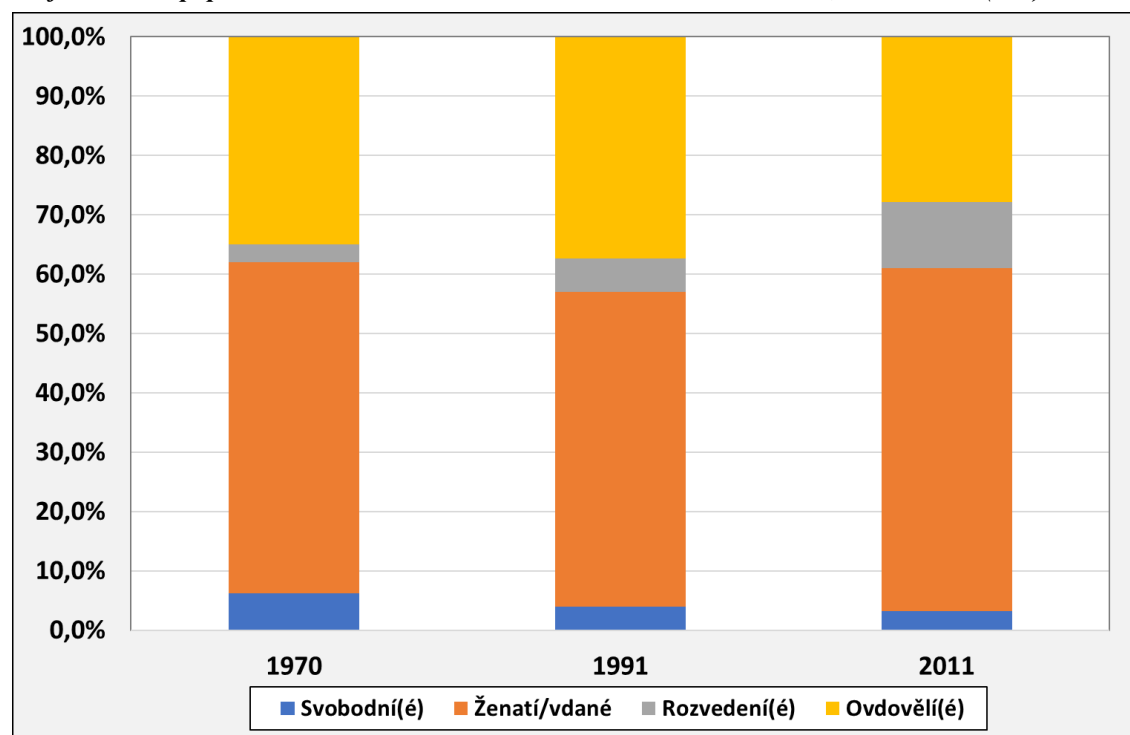
Českou republiku postihuje již delší dobu problém stárnutí populace, který se naplno projevuje od konce 20. století. Z důvodu přibývání osob ve věku 60+ a jejich důležitosti pro další populační a společenský vývoj je proto vhodné zaměřit se na tuto věkovou skupinu i z hlediska rodinného stavu.

⁷ Druhý demografický přechod

⁸ Při SLDB 2011 již nebyla dána podmínka společného trvalého bydliště, poprvé tak byly zachyceny i páry, kdy alespoň jeden z partnerů měl odlišné trvalé bydliště (Nesezdané soužití – 2011, 2014, s. 4).

Nejvíce 60letých a starších patřilo ke kategorii ženatí/vdané. Graf 4 ukazuje, že podíl osob starších 60 let žijících v manželství byl ve všech letech (1970, 1991, 2011) více než poloviční, druhé nejvyšší procento náleželo pochopitelně ovdovělým. Při porovnání zastoupení těchto dvou skupin dle rodinného stavu v jednotlivých letech lze odvodit jistou souvislost. V roce 1970 bylo zjištěno 55,7 % ženatých a vdaných a 34,9 % ovdovělých, v roce 1991 kleslo procento osob žijících v manželství na 53 %, zatímco procento ovdovělých vzrostlo na 37,2 %. K čemuž přispěla zejména nadúmrtnost ženatých mužů v 70. a 80. letech 20. století (Kučera, 1994, s. 92).

Graf 4: Složení populace ČR starší 60 let dle rodinného stavu v letech 1970, 1991 a 2011 (v %)

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

V roce 2011 byly změny ještě výraznější a v opačném směru, 57,7 % osob se nacházelo v manželském svazku a 27,8 % lidí starších 60 let nemělo v době sčítání již manžela či manželku. Od 90. let 20. století došlo ke zlepšení úrovně úmrtnosti vlivem několika faktorů: zdokonalení lékařské péče, větší zájem lidí o vlastní zdraví, zdravější životní styl, vyšší kvalita životního prostředí aj. (Kučera a Burcin, 2002, s. 57). Proto v roce 2011 bylo zastoupení ženatých a vdaných ve věku 60+ dokonce o 2 procentní body vyšší a podíl ovdovělých o 7,1 procentních bodů nižší než v roce 1970. Postupem času přibývalo rozvedených také mezi osobami starších 60 let. V roce 2011 více než desetina osob ve věku 60+ byla při sčítání rozvedená (v roce 1970 jen 3 %). V minulosti (do 90. let 20. století) byla totiž pozorována docela vysoká intenzita sňatečnosti rozvedených osob, v menší míře i u ovdovělých, další sňatek častěji uzavírali muži než ženy (Kučera, 1994, s. 91).

4.4.4 Vývoj počtu sňatků a průměrný věk mužů a žen při sňatku a prvním sňatku v ČR

Se složením populace na základě rodinného stavu souvisí taktéž sňatkové chování obyvatel. To se však dramaticky proměnilo během sledovaných čtyř desetiletích, kdy se důležitým mezníkem stal přelom 80. a 90. let 20. století.

V éře socialismu byla instituce manželství vysoce společensky hodnocena, proto lidé usilovali o uzavření sňatku alespoň jednou za život. Navíc časným sňatkům napomáhaly i další faktory, např. plná zaměstnanost, malé procento osob studující na vysoké škole, systém sociální péče, ale i nepříliš rozšířená antikoncepce apod. (Fialová, 2006, s. 102 a 104). V první polovině 70. let 20. století proti předchozím letům úroveň sňatečnosti ještě vzrostla, což bylo způsobeno jednak silnými generacemi poválečných let, které se dostaly do věku obvyklého pro vstup do manželství, ale také podporou ze strany státu (např. novomanželské půjčky). Rovněž platilo, že v mnoha případech sňatek uzavírali rozvedení snoubenci (především muži), protože ze společenského hlediska byl status ženatého nebo vdané cennější (Fialová, 2006, s. 103).

Od 90. let 20. století se začaly projevovat zcela jiné trendy, respektive od roku 1991 (nárůst počtu sňatků v roce 1990 kvůli ohlášenému ukončení poskytování novomanželských půjček ke konci téhož roku). Počty sňatků v průběhu času klesaly, což dokládaly následující údaje: v roce 2011 bylo uzavřeno o polovinu méně sňatků (45 137) než v roce 1970 (90 624), v mezidobí v roce 1991 jich bylo zjištěno 71 973. Při přepočtu sňatků na počet obyvatel vyplynulo, že na začátku 70. let 20. století připadalo na 1000 obyvatel 9,2 sňatků, o 20 let později klesla hodnota na 7,0 a v roce 2011 se počet sňatků snížil na 4,3 sňatků na 1000 obyvatel.

Fialová (2006, s. 104) tvrdí, že na poklesu počtu sňatků „se rozhodující měrou podílel pokles intenzity sňatečnosti svobodných v mladším věku“. Nejen svobodní se však přestali „hnát“ do manželství, potřebu se znovu ženit či vdávat už neměli ani rozvedení či ovdovělí. Za touto změnou postoje k manželství stály nejspíše nejen přehodnocení jeho významu pro soužití s partnerem, ale obecně nově vzniklá celospolečenská situace po roce 1989. Sňatek může být chápán jako závazek, který do jisté míry jedince omezuje, kromě toho už není jako dříve příliš propojen se založením rodiny, a dost možná se v populaci vyskytují osoby, které o partnerský život nestojí vůbec. Navíc společnost v Česku se staví vcelku přívětivě k osobám žijícím v manželství jen faktickém (Fialová, 2006, s. 105).

Kromě snižování počtu sňatků docházelo také k odsouvání vstupu do (prvního) manželství do vyššího věku nebo dokonce jeho odmítání. Pokud se lidé rozhodli sňatek uzavřít, odkládali ho do stále vyššího věku. Svědčil o tom zvyšující se průměrný věk při (prvním) sňatku u mužů i žen. Zatímco v roce 1991 byl průměrný věk mužů při sňatku 27,5 let a při prvním sňatku 24,2 let, v roce 2011 se tento ukazatel zvýšil na 35,1 let, respektive 31,3 let. Ženy uzavíraly průměrně sňatek v nižším věku, v roce 1991 ve věku 24,6 let a první sňatek ve věku 21,4 let, o dvě desetiletí později bylo nevěstě při uzavírání sňatku průměrně 32,0 let a svobodné nevěstě 28,5 let.

Kapitola 5

Vývoj a struktura obyvatelstva okresů ČR dle věku a rodinného stavu v letech 1970–2011

Na počátku 90. let 20. století proběhlo v Česku mnoho změn v různých sférách – společenské, politické, ekonomické, průmyslové apod. To vše však mohlo mít na jednotlivé okresy jiný dopad, protože se od sebe v mnoha ohledech lišily (například polohou v rámci Česka, přítomností či nepřítomností krajského města, sousedními okresy apod.).

5.1 Vývoj početního stavu populace okresů ČR

Česká republika je složena ze 76 okresů, které z hlediska početního stavu obyvatelstva a jeho vývoje mezi lety 1970 a 2011 poměrně odlišovaly z mnoha příčin (změna územní rozlohy a s tím spojené zahrnutí dalších sídel do okresu nebo jejich ztráta ve prospěch jiného okresu, pokles atraktivnosti a významnosti okresu po roce 1989, soustředění mladé populace do velkých měst, proces suburbanizace⁹ aj.).

V roce 1970 čítal jeden okres v průměru 129 048 obyvatel, zkráje 90. let 20. století se průměrný počet obyvatel zvýšil na 135 361 a v roce 2011 průměrná velikost populace jednoho okresu činila 137 323 obyvatel (viz tabulka 6). Pokud by nebyla započítána Praha, na jeden okres by v průměru připadalo z počátku 70. let 20. století 116 375 obyvatel, v roce 1991 120 977 obyvatel a 11 let po přelomu 20. a 21. století by měl každý okres průměrně 122 237 obyvatel.

Nejvíce lidí žilo ve všech sledovaných letech v Hlavním městě Praze, která se svým početním stavem obyvatelstva zcela vymykala, neboť zde bylo evidováno při sčítání 1970, 1991 a 2011 více než 1 milion osob. Druhým městem (okresem) s nejvyšším počtem obyvatel bylo Brno, kde bylo sečteno 334 308 osob při SLDB 1970, 388 296 osob při SLDB 1991 a 385 913 osob při SLDB 2011. Následovala Ostrava s 278 656 obyvateli v roce 1970, o dvě dekády později měla 327 371 obyvatel a o 41 let později obývalo její území 326 018 osob.

---

⁹ Stěhování obyvatelstva a jeho aktivit z jádra do zázemí (Suburbanizace, ©2008–2014).

Nejméně osob mělo trvalé bydliště v roce 1970 v okrese Tachov (45 629 lidí)¹⁰. Ovšem v letech 1991 a 2011 se okresem s nejmenším počtem obyvatel staly Rokycany (46 118 a 47 458 osob)¹¹.

Tabulka 6: Vybrané statistické ukazatele počtu obyvatel okresů ČR v letech 1970, 1991 a 2011

Ukazatel	1970	1991	2011
Průměr	129 048	135 361	137 323
Medián	106 095	108 885	110 951
Minimum	45 629	46 118	47 458
Maximum	1 079 526	1 214 174	1 268 796
Variační rozpětí	1 033 897	1 168 056	1 221 338

Poznámka: včetně Hlavního města Prahy

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

Tabulka 7 ukazuje, že ve většině okresů žilo 50 000 až 150 000 obyvatel ve všech sledovaných letech. V roce 1970 bydlelo méně než 50 000 osob v okresech Český Krumlov, Prachatice, Rokycany, Tachov. Avšak v letech 1991 a 2011 už pouze v okrese Rokycany nebylo sečteno více než 50 000 osob. Na začátku sledovaného období se nacházelo na území 7 okresů 150 000–200 000 osob, konkrétně se jednalo o okresy Brno-venkov, České Budějovice, Hodonín, Kladno, Opava, Pardubice a Zlín. V roce 1991 se k této skupině přidaly okresy Hradec Králové, Liberec, Nový Jičín, Plzeň-město, ale Kladno se dostalo těsně po hranici 150 000 osob. Za další dvě desetiletí se Kladno znovu zařadilo k okresům se 150 000–200 000 obyvateli, kromě něj přibyl i okres Praha-východ, zatímco Nový Jičín a Brno-venkov v roce 2011 patřily do jiných velikostních skupin. Více než dvousettisícovou populaci měly okresy Brno-město, Frýdek-Místek, Karviná, Olomouc, Ostrava-město a Hlavní město Praha v letech 1970 a 1991, v roce 2011 se k těmto okresům připojil okres Brno-venkov.

Tabulka 7: Vývoj počtu okresů ČR dle velikostní struktury v letech 1970, 1991 a 2011

Počet obyvatel	1970	1991	2011
Méně než 50 000	4	1	1
50 000–99 999	27	29	27
100 000–149 999	32	29	30
150 000–199 999	7	11	11
Více než 200 000	6	6	7

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

Mezi lety 1970 a 1991 zaznamenalo 51 okresů relativní přírůstek populace, většina z nich méně než 5 % nebo 5–10 % (viz tabulka 8). V Praze a okresech Ústí nad Labem, Vsetín, Zlín, České Budějovice, Český Krumlov, Hradec Králové, Liberec, Nový Jičín se populace rozrostla o 10–15 % v letech 1970–1991. V Brně, Ostravě, Plzni a okrese Chomutov během let 1970 a 1991 přibýlo 15–20 % obyvatelstva. Potvrzuje se tím také proces urbanizace¹², který probíhal ve velké míře v poválečné době. Během 70. a 80. let 20. století rostla zejména okresní města a města nad 10 000 obyvatel, ale i statutární města (Kučera, 1994, s. 79). V případě okresu Česká Lípa se

¹⁰ Následovaly okresy Prachatice (47 991 osob) a Rokycany (48 831 osob).

¹¹ V roce 1991 byl druhý okres s nejmenším počtem obyvatel Tachov (50 036 osob) a třetí Prachatice (50 985 osob), v roce 2011 byly Prachatice druhé početně nejmenší (50 010 osob) a Tachov třetí (51 917 osob).

¹² Imigrace obyvatelstva do měst (Suburbanizace, ©2008–2014).

zvýšil počet obyvatel o téměř 30 %, což bylo způsobené zejména rychlým růstem města Česká Lípa, kde „přírůstek za dvacet let činil 21,8 tisíc, tj. 122 %“ (Kučera, 1994, s. 79).

U 25 okresů počet obyvatel mezi lety 1970 a 1991 poklesl, nejčastěji to bylo o méně než 5 %. Okresy Beroun a Plzeň-jih postihla ztráta populace o zhruba 11–12 %. O více než pětinu ubylo obyvatelstva v okrese Praha-západ, v okrese Praha-východ, který se zmenšil o značnou část území, dokonce o více než čtvrtinu mezi lety 1970 a 1991. Je možné, že roli sehrála také migrace obyvatel kvůli bytové výstavbě v krajském městě Plzni a Praze (Kučera, 1994, s. 143).

V období 1991–2011 se situace poněkud lišila. Mezi sčítáním v roce 1991 a 2011 se populace zvětšila ve 32 okresech a zmenšila se ve 44 okresech. Úbytek byl většinou méně než pětiprocentní, 5–10 % obyvatelstva ubylo v okresech po celém Česku – Břeclav, Frýdek-Místek, Karviná, Kutná Hora, Most, Nový Jičín, Plzeň-jih, Přerov, Žďár nad Sázavou. Největší úbytek byl zjištěn v okrese Bruntál, který byl poznamenán ztrátou téměř 15 % populace. Příhraniční okresy či okresy se strukturálními problémy (např. Karviná, Most, Přerov) přicházely o obyvatele, zejména o ty mladší a vzdělanější, například z důvodu polohy okresu mimo hlavní dopravní osy nebo horší veřejné infrastruktury (Analýza regionálních rozdílů – 2010, 2011, s. 10).

Tabulka 8: Vývoj počtu okresů ČR dle relativní změny velikostní struktury v letech 1970, 1991 a 2011 (v %)

Změna počtu obyvatel v %	1970–1991		1991–2011		1970–2011	
	Přírůstek	Úbytek	Přírůstek	Úbytek	Přírůstek	Úbytek
Méně než 5 %	23	13	17	34	21	21
5–9,9 %	14	8	9	9	5	7
10–14,9 %	9	2	3	1	6	1
15–19,9 %	4	0	0	0	7	1
Více než 20 %	1	2	3	0	7	0

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

Během 20 let mezi sčítáními v roce 1991 a 2011 přibýlo 5–10 % obyvatel v okresech Benešov, České Budějovice, Český Krumlov, Kladno, Kolín, Liberec, Nymburk, Plzeň-město, Semily. Ve středních Čechách (okresy Beroun, Mělník, Mladá Boleslav) se populace zvětšila o více než desetinu. Výjimku představovaly okresy Brno-venkov, Praha-východ a Praha-západ, kde v roce 2011 žilo o 33 %, 68 % a 72 % více osob než v roce 1991. Tyto přírůstky byly následkem mj. suburbanizace počátkem 21. století, která byla znatelná hlavně v zázemí Prahy a ve středočeských okresech, ale postihla i další města. Navíc „velké investice do průmyslu a někdy i disponibilní bytový fond akceleroval migrační přírůstky, např. v okolí Mladé Boleslavi a Kolína“ (Analýza regionálních rozdílů – 2007, 2007, s. 6). V dalších 17 okresech nepřevyšoval přírůstek 5 %.

Celkově od roku 1970 do roku 2011 se počet obyvatel navýšil ve 46 okresech, kdežto ve 30 okresech se početní stav obyvatelstva snížil. Shodně u 21 okresů byl přírůstek i úbytek obyvatel méně než pětiprocentní. V okresech Cheb, Jablonec nad Nisou, Jihlava, Šumperk, Vsetín přibýlo 5–10 % obyvatel, zatímco u okresů Bruntál, Břeclav, Karlovy Vary, Karviná, Klatovy, Prostějov, Teplice bylo zaznamenáno snížení počtu obyvatel o 5–10 % oproti roku 1970. O 10–15 % se populace zvětšila mezi lety 1970 a 2011 v okresech Hradec Králové, Olomouc, Pardubice, Tachov, Ústí nad Labem, Zlín. V okrese Kutná Hora a Plzeň-jih za celou sledovanou časovou etapu ubylo 11,2 a 19,2 % obyvatel. Přírůstek populace 15–20 % byl mezi lety

1970 a 2011 zjištěn v okresech Brno-město, Chomutov, Liberec, Mělník, Mladá Boleslav, Ostrava-město a v Praze. O více než jednu pětinu přibylo obyvatel v roce 2011 oproti roku 1970 v okresech Brno-venkov, Česká Lípa, České Budějovice, Český Krumlov, Plzeň-město, Praha-východ a Praha-západ. Obecně lze říci, že dlouhodobě úbytek obyvatel evidují spíše příhraniční okresy nebo okresy bez velkých center, zatímco okresy s krajskými městy a okresy v jejich zázemí populačně rostou. Tyto změny počtu obyvatel jsou zapříčiněny zejména stěhováním obyvatel (nebereme-li v potaz změnu rozlohy okresů v letech 1970–2011). Avšak například v případě okresů Český Krumlov, Cheb a Tachov byl růst početního stavu obyvatelstva zapříčiněn také mladším věkovým složením populace, a tudíž i vyšším přirozeným přírůstkem (Analýza regionálních rozdílů v ČR – 2010, 2011, s. 9 a 10).

5.2 Pohlavní struktura populace okresů ČR

Pohlaví je jeden ze základních biologických znaků člověka. Složení obyvatelstva z hlediska pohlaví a další ukazatele (například index maskulinity) s ním spojené mohou mnoho napovědět o zkoumané populaci, její struktuře a historii.

5.2.1 Zastoupení mužů a žen v populaci okresů ČR

Z hlediska pohlaví se obyvatelé ve všech okresech dělili téměř na poloviny. U většiny okresů panovala mírná nadpoloviční převaha žen po celou dobu. Ovšem objevilo se i několik okresů, kde v jednotlivých letech převládal nepatrně podíl mužů (řádově desetiny procenta). V roce 1970 v okresech Bruntál, Český Krumlov, Chomutov, Sokolov a Tachov bylo zjištěno více mužů než žen, v roce 1991 pouze v okresech Český Krumlov a Prachatice, a v roce 2011 v okresech Jičín, Mladá Boleslav, Plzeň-jih, Sokolov, Tachov. To bylo dáno převahou mužů v mladším věku (do 40–44 let), která byla větší než převaha žen ve starším věku.

Poměr pohlaví ve prospěch žen nejlépe vyšel v okresech, které jsou tvořeny dvěma největšími městy Česka, tedy Hlavní město Praha a Brno-město. Podíl žen se zde pohyboval kolem 52–53 %. Na základě toho lze předpokládat, že populace Hlavního města Prahy a Brna-města bude patřit k těm nejstarším ze všech okresů.

5.2.2 Index maskulinity u populace okresů ČR

Přirozeně se mezi narozenými vyskytuje více chlapců než dívek a tato převaha trvá zhruba do 45 let. Avšak u každé věkové skupiny je míra úmrtnosti mužů vyšší než u žen, a proto se počty postupně vyrovnávají a ve vyšším věku dojde k převaze žen (Mašková, 2002, s. 18).

U některých okresů ovšem tyto zákonitosti dodrženy nebyly. V roce 1991 v okrese Rokycany sice připadalo ve věku 0–14 99,7 mužů na 100 žen, ale dívek v tomto věku zde bylo pouze o 13 více než chlapců.

V roce 1970 ve věkové skupině 15–29 let bylo více žen než mužů v případě okresů Brno-město, Jablonec nad Nisou, Karviná, Ostrava-město, Plzeň-město, Hlavní město Praha, Semily, Sokolov, Hradec Králové. Hodnoty indexu v roce 1991 byly nižší než 100 jen v Brně a Praze, v roce 2011 v Praze a okresech Olomouc a Praha-západ.

Ve věku 30–44 let index maskulinity menší než 100 vykazovalo 42 okresů, větší než 100 byl ve 34 okresech v roce 1970. Ze začátku 90. let 20. století se počet okresů s převahou žen snížil na pouhých 9 (Brno-město, Hradec Králové, Jablonec nad Nisou, Karlovy Vary, Ostrava-město, Plzeň-město, Hlavní město Praha, Trutnov, Ústí nad Labem). O 20 let později už jen pouze v okrese Cheb a Praha-západ měl index hodnotu nižší než 100.

V další věkové skupině (45–59) by již měly převažovat spíše ženy. V roce 1970 se vymykaly pouze okresy Most a Příbram. V roce 1991 byla převaha mužů zaznamenána v 9 okresech, konkrétně v okresech Česká Lípa, Český Krumlov, Domažlice, Chomutov, Plzeň-jih, Plzeň-sever, Prachatice, Sokolov, Tachov. Většina z nich patří do pohraničního pásu táhnoucího se od jihu podél západní hranice na sever. Na konci sledovaného období se rozdělení dle hodnot indexu maskulinity poněkud lišilo od předchozích let, ve 30 okresech byl nižší než 100, kdežto ve 46 okresech vyšší než 100. To je dáno pravděpodobně zlepšením úrovně úmrtnosti mužů ve středním věku od konce 80. let 20. století.

Pochopitelně ve věku 60 a více let po celou sledovanou časovou etapu ve všech okresech nepřevyšoval index maskulinity hodnotu 100 a s vyšším věkem (věkové skupiny 60–69, 70–79 a 80+) se postupně snižoval.

Ve vyšším věku je převaha žen většinou výraznější než převaha mužů v mladším věku, proto i z pohledu celkové populace vyznívá poměr mužů a žen příznivěji pro ženské pohlaví. Ovšem neplatilo to pro okresy, kde mužů bylo sečteno nepatrně více než žen. V roce 1970 se to týkalo okresů Bruntál, Český Krumlov, Chomutov, Sokolov, Tachov; v roce 1991 okresů Český Krumlov a Prachatice a v roce 2011 okresů Jičín, Mladá Boleslav, Plzeň-jih, Sokolov, Tachov.

Jak lze vidět v tabulce 9, rozdíl mezi nejvyšší a nejnižší hodnotou indexu maskulinity dle věku u okresů ČR byl nejmenší u mladšího věku (0–14 a 15–29), největší pak u věkových skupin 30–44, 60–69 a 80+, to znamená že okresy se z hlediska indexu maskulinity lišily zejména ve středním a vyšším věku.

Maximální a minimální hodnoty indexu maskulinity dle věku u okresů ČR se časem měnily u každé věkové skupiny trochu jinak. Maxima a minima mladších věkových skupin (0–14 a 15–29) zůstala přibližně stále stejná, zatímco u věkové skupiny 45–59 postupně rostly obě krajní hodnoty. Na druhou stranu v roce 1991 oproti roku 1970 se snížily obě tyto hodnoty u věku 60–69 a 80 let a více, což byl pravděpodobně následek výrazné mužské nadúmrtosti, která se v tomto věku velmi projevovala (Kučera, 1994, s. 70), v roce 2011 se ale opět hodnota minima i maxima u věkových skupin 60–69 a 80+ zvýšila. U 70letých byly v roce 1970 a 1991 maxima i minima podobná, nárůst nastal až v roce 2011.

V každém sledovaném roce náleželo vždy více minim či maxim jednomu okresu. Například v roce 1970 okres Opava měl minimální hodnoty u věkových kategorií 45–59, 60–69 a 70–79, zatímco okres Zlín dosahoval maximální hodnoty ve věku 60–69 a 70–79, kde intenzita úmrtnosti mužů byla nejspíše příznivější nežli v sousedním okrese Ostravy. V roce 1991 se to týkalo okresu Brno-město (minima 30–44 a 45–49), okresu Prachatice (maxima věku 30–44 a 45–49) a okresu Žďár nad Sázavou (maxima ve věku 70–79 a 80+). Okresu Brno-město patřily opět nejmenší hodnoty ze všech okresů i v roce 2011 u věkových skupin 45–59 a 60–69, největší hodnoty ve stejném věku vykazoval okres Plzeň-jih.

Tabulka 9: Maximální a minimální hodnoty indexu maskulinity dle věku u okresů ČR v letech 1970, 1991 a 2011

Věková skupina	1970		1991		2011	
	Minimum	Maximum	Minimum	Maximum	Minimum	Maximum
0–14	101,5 (Plzeň-jih)	108,6 (Kutná Hora)	99,7 (Rokycany)	107,4 (Český Krumlov)	101,9 (Chomutov)	108,8 (Rakovník)
15–29	98,3 (Brno-město)	112,0 (Plzeň-jih)	98,2 (Praha)	109,8 (Litoměřice)	98,7 (Praha-západ)	111,9 (Karlovy Vary)
30–44	90,4 (Praha)	112,1 (Sokolov)	92,8 (Brno-město)	109,6 (Prachatice)	96,3 (Cheb)	116,5 (Jičín)
45–59	83,7 (Opava)	100,3 (Příbram)	89,5 (Brno-město)	102,7 (Prachatice)	92,6 (Brno-město)	110,2 (Plzeň-jih)
60–69	73,4 (Opava)	94,6 (Zlín)	70,3 (Děčín)	87,4 (Semily)	79,4 (Brno-město)	99,2 (Plzeň-jih)
70–79	52,5 (Opava)	67,9 (Zlín)	53,3 (Opava)	68,8 (Žďár nad Sázavou)	64,4 (Hodonín a Uherské Hradiště)	78,7 (Praha-západ)
80+	38,3 (Kladno)	59,7 (Žďár nad Sázavou)	34,8 (Tachov a Sokolov)	50,5 (Žďár nad Sázavou)	36,7 (Chomutov)	54,7 (Pardubice)
Celkem	87,2 (Praha)	102,3 (Tachov)	88,6 (Brno-město)	100,3 (Český Krumlov)	92,5 (Brno-město)	102,3 (Plzeň-jih)

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

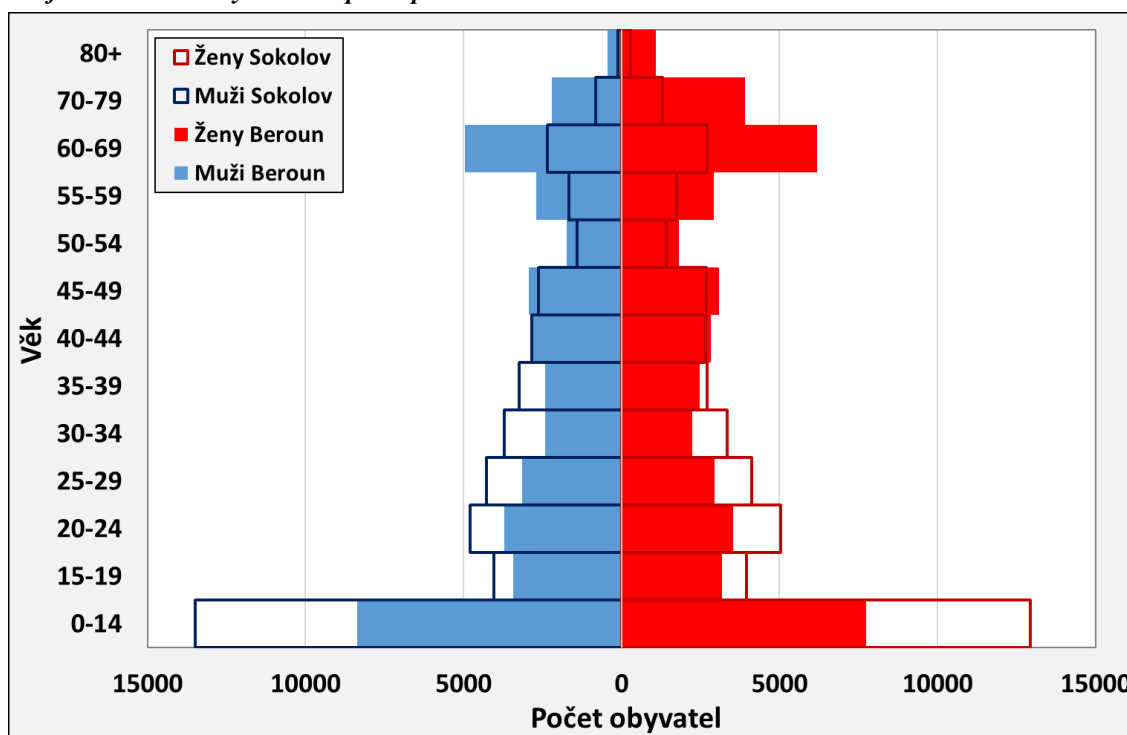
5.3 Věková struktura populace okresů ČR

Věkové složení je podstatným charakteristickým rysem každé populace, proto byly okresy a rozdíly mezi nimi sledovány také z pohledu základních věkových skupin: 0–14, 15–59 a 60+, neboť tyto věkové kategorie „jsou vhodné pro vystižení hlavních rysů věkové skladby populace“ a vypovídají také o charakteru populačního vývoje (Bartoňová, 2008, s. 17).

5.3.1 Věková skupina 0–14 v populaci okresů ČR

Dětská složka se v populacích okresů v roce 1970 velmi rozrůžňovala. V příhraničních okresech Bruntál, Český Krumlov, Chomutov, Karviná, Sokolov, Tachov děti mladší 15 let tvořily více než čtvrtinu obyvatelstva. Na druhou stranu, ve vnitrozemských okresech zejména středních a západních Čech¹³ a v Brně se děti nepodílely na populaci ani dvěma desetinnými (pro porovnání věkové struktury příhraničního a vnitrozemského okresu graf 5). České pohraničí se dlouhodobě vyznačovalo vyšším podílem dětí a nižším podílem postproduktivní obyvatelstva oproti vnitrozemí, i následný pokles zastoupení dětské složky v 90. letech 20. století probíhal pomalejším tempem v okresech pohraničních než vnitrozemských (Tuček et al., 2003, s. 55).

Graf 5: Struktura obyvatelstva podle pohlaví a věku okresu Beroun a Sokolov v roce 1970

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

V roce 1991 zůstala územní diferenciace nejvyšších a nejnižších hodnot podílu dětí v populaci okresů zachována, ovšem rozpětí mezi maximálními podíly a minimálními podíly se zmenšilo. Zatímco v pohraničí zastoupení dětí pokleslo na 23–24 %, ve vnitrozemí zastoupení osob ve věku 0–14 vzrostlo a blížilo se jedné pětině. Okresy s nízkým podílem dětí zpravidla spadaly do oblastí (zázemí Prahy a městských okresů, střední Čechy), které byly postiženy nízkou úrovní plodnosti (Praha) nebo dlouhodobou emigrací mladých lidí do větších center (Mašková, 2002, s. 16).

O 20 let později především v důsledku poklesu počtu narozených v druhé polovině 90. let 20. století představovala dětská složka 12–18 %. Na rozdíl od předchozích let největší zastoupení měly děti v okresech Praha-východ a Praha-západ (17,8 a 18,2 %), nejméně se jich nacházelo v Brně a Plzni (12,7 %).

¹³ Beroun, Brno, Jičín, Kladno, Kolín, Kutná Hora, Mladá Boleslav, Nymburk, Plzeň, Plzeň-jih, Praha-východ, Praha-západ, Rakovník, Rokycany, Semily, Strakonice

Zcela se diferencovala po celý sledovaný časový úsek Praha, která měla vždy relativně nejméně osob ve věku 0–14, avšak v porovnání s druhým a třetím největším městem Česka se hodnoty podílu postupně přibližovaly (viz tabulka 10). Zkraje 70. let 20. století 15,3 % obyvatel Prahy bylo mladších 15 let, zpočátku let devadesátých 18,5 % a 12,1 % v roce 2011. Praha tak naznačila určitý trend poklesu dětské složky, který se se zpožděním dostavil ve zbylých částech Česka.

Tabulka 10: Podíl osob ve věku 0–14 na celé populaci v Praze, Brně a Ostravě v letech 1970, 1991 a 2011 (v %)

Podíl 0–14	1970	1991	2011
Brno	17,9	19,7	12,7
Ostrava	23,0	20,8	13,9
Praha	15,3	18,5	12,1

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

5.3.2 Věková skupina 15–59 v populaci okresů ČR

Populace příhraničních okresů nacházející se v oblasti hnědouhelných pánví (Děčín, Cheb, Karlovy Vary, Most, Ústí nad Labem) byla v roce 1970 tvořena z 64–65 % produktivní složkou. Nejméně osob v produktivním věku se nacházelo dle dat ze sčítání v roce 1970 na východě Čech (Jičín, Semily) a na Vysočině (Třebíč, Žďár nad Sázavou), kde žilo 56–57 % ve věku 15–59.

Při SLDB 1991 v okrese Karlovy Vary dokonce 67,5 % osob se nacházelo v produktivním věku, 65,0 % v sousedním okrese Sokolov. Nejmenší podíly produktivní složky obyvatelstva byly téměř 60 % a patřily okresům Beroun, Chrudim, Jičín, Klatovy, Kolín, Nymburk, Prostějov, Rokycany, Rychnov nad Kněžnou, Třebíč, Vyškov.

I v roce 2011 dosahovaly nejvyšší hodnoty zastoupení věkové skupiny 15–59 zhruba 65 %, ale nyní v Praze a okrese Tachov. Nejnížší hodnoty se pohybovaly kolem 60 % především v pohraničních okresech po celé ČR (Děčín, Klatovy, Náchod, Pelhřimov, Písek, Semily, Trutnov).

Důležitou věkovou kategorií pro další populační vývoj jsou zcela jistě dvacátníci. Na počátku 70. let 20. století žilo nejméně osob ve věku 20–29 v okresech Jičín, Rokycany a Strakonice (14,6 %), v roce 1991 a 2011 pak v okrese Praha-západ (11,7 a 11,5 %). Mladí lidé se nejspíše orientovali do atraktivnější oblasti krajských měst, popřípadě hlavního města, ležících v blízkosti těchto okresů: Jičín – Hradec Králové, Rokycany – Plzeň, Strakonice – České Budějovice. V okrese Sokolov byl zjištěn v letech 1970 a 1991 nejvyšší podíl ze všech okresů, konkrétně 20,2 a 15,3 %, což svědčilo o významnosti (hlavně ekonomické) tohoto regionu v období komunistického režimu v Česku a vysoký podíl v roce 1991 byl pozůstatkem značného zastoupení dětí ze začátku 70. let 20. století. Na základě druhého sčítání lidu ve 21. století byl spočítán nejvyšší podíl 20–29letých v Praze (15,9 %), jež je jako česká metropole ve sféře vysokoškolského vzdělávání a zaměstnání nejlákavější a nejpestřejší pro mladé lidi.

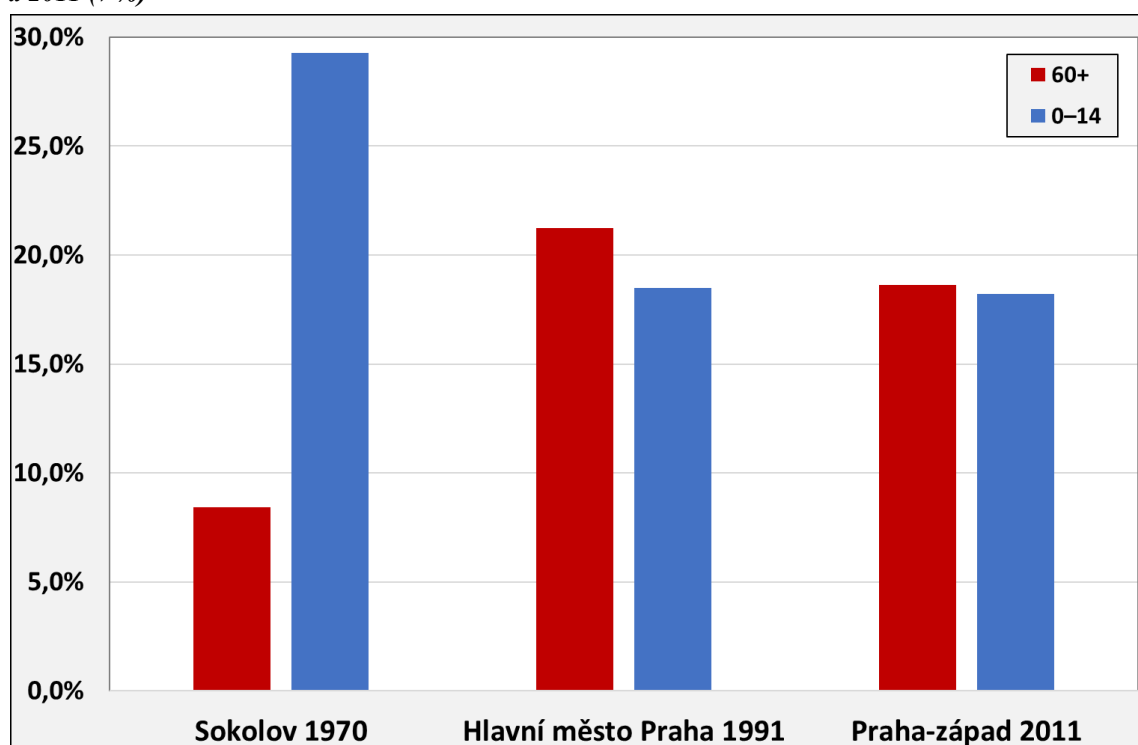
5.3.3 Věková skupina 60+ v populaci okresů ČR

Podobně jako v případě dětské složky, okresy se v roce 1970 odlišovaly rovněž zastoupením osob 60letých a starších. Podíly osob v důchodovém věku se v průběhu let v jednotlivých okresech měnily různou měrou (viz graf 6).

Více než pětinu z celkové populace zaujímali v roce 1970 60letí a starší ve 30 okresech (Beroun, Jičín, Kolín, Kutná Hora, Nymburk, Praha, Praha-východ, Praha-západ, Semily aj.) a méně než 15 % v 16 okresech – Bruntál, Cheb, Chomutov, Karlovy Vary, Karviná, Most, Sokolov, Tachov aj. Je celkem patrné, že vyšší procento dětí kompenzovalo zastoupení osob ve vyšším věku a naopak.

V roce 1991 nastal ve většině okresů mírný pokles zastoupení starších osob. Podíl osob ve věku 60+ se nepatrně zvětšil často v okresech, kde před 21 lety patřil k nejnižším, například v okrese Bruntál, Cheb, Most. Při sčítání v tomto roce pouze okresy Jičín, Kolín, Nymburk, Plzeň-jih, Praha, Praha-západ, Rokycany měly více než 20 % populace starší 60 let, zatímco okresy Bruntál či Karlovy Vary méně než 12 % (viz tabulky 11 a 12).

Graf 6: Podíl osob ve věku 0–14 a 60+ na celé populaci ve vybraných okresech ČR v letech 1970, 1991 a 2011 (v %)

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

Okresy Praha-východ a Praha-západ byly jediné, kde v roce 2011 tvořili senioři méně než pětinu populace. Oproti předchozímu roku (1991) byl zaznamenán téměř všude vzestup podílu osob starších osob (kromě Prahy-východ a Prahy-západ). Největší nárůst během čtyřicetiletého období byl zaznamenán v okresech Bruntál, Děčín, Cheb, Karlovy Vary, Karviná, Most, Sokolov (více než 10 procentních bodů), které se na počátku 70. let 20. století vyznačovaly výrazněji mladší věkovou strukturou obyvatelstva a které jsou často součástí regionů s vyšším procentem Romů (Analýza regionálních rozdílů v ČR – 2010, 2011, s. 10).

Tabulka 11: Okresy ČR s nejvyšším podílem osob starších 60 let na celé populaci v letech 1970, 1991 a 2011

1970		1991		2011	
Okres	%	Okres	%	Okres	%
Jičín	24,9	Praha	21,2	Pelhřimov	25,3
Semily	24,0	Plzeň-jih	20,6	Písek	25,1
Nymburk	23,6	Nymburk	20,6	Semily	24,7

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

Tabulka 12: Okresy ČR s nejnižším podílem osob starších 60 let na celé populaci v letech 1970, 1991 a 2011

1970		1991		2011	
Okres	%	Okres	%	Okres	%
Sokolov	8,4	Karlovy Vary	10,1	Praha-západ	18,6
Bruntál	10,3	Sokolov	11,8	Praha-východ	18,8
Tachov	10,5	Semily	12,6	Tachov	20,2

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

U obyvatelstva staršího 60 let se v průběhu času měnilo zastoupení především věkových skupin 60–69 a 80+.

V pohraničních okresech Bruntál, Česká Lípa, Děčín, Cheb, Chomutov, Karlovy Vary, Most, Sokolov, Tachov, Ústí nad Labem, Zlín byl podíl 60–69letých vyšší než 65 % v roce 1970 a podíl 80+ zhruba jen 6 %. Kdežto v okresech Jičín, Semily, Třebíč, Žďár nad Sázavou tvořili 80letí a víceletí ze starší populace více než desetinu a šedesátníci 55–57 %. Tyto rozdíly lze zdůvodnit jednak stavem životního prostředí (Severočeský versus Jihomoravský kraj), jednak odlišnou skladbou obyvatelstva, například rozdílný podíl Romů v populaci, vzdělanost obyvatel apod. (Kučera, 1994, s. 137).

Naopak, v roce 1991 jen u okresů Bruntál, Cheb, Chomutov, Sokolov se osoby starší 80 let podílely na složení obyvatelstva staršího 60 let méně než jednou desetinou. Zároveň měly tyto okresy stále nejvyšší zastoupení osob ve věku 60–69 let. V okrese Sokolov žilo relativně nejvíce šedesátníků (66,1 %), následovaly okresy Most (63,6 %) a Cheb (62,0 %). Nejmenší podíly 60–69letých (52–54 %) patřily moravským okresům (Blansko, Hodonín, Prostějov, Vyškov), okresům na jihozápadě Čech (Klatovy, Písek, Plzeň-jih, Strakonice), východočeským okresům (Náchod, Rychnov nad Kněžnou), v oblasti Vysočiny (Pelhřimov, Třebíč, Žďár nad Sázavou) a okresům Jindřichův Hradec, Kutná Hora, Nymburk. Zpravidla tyto okresy na Moravě a na Českomoravské vrchovině dosahovaly nejvyšších procent 80letých a starších v rámci obyvatelstva staršího 60 let (16–17 %). Tomu nasvědčovala i naděje dožití mužů a žen v období 1986–1990, kdy k okresům s nejvyšší úrovní patřily Třebíč, Hodonín, Žďár nad Sázavou, Blansko, Vyškov, zatímco k těm s nejnižší hodnotou se řadily kromě jiných i Sokolov, Most, Chomutov, Teplice (Kučera a Burcin, 2002, s. 66).

S dvacetiletým časovým posunem se stále více prosazovaly v populacích okresů ČR nejstarší osoby (80+), jejichž podíl opět vzrostl. Největší podíl v roce 2011 byl zjištěn v Praze a Brně (20,2 a 20,1 %), dále v okresech s krajským městem (Pardubice, Hradec Králové), v Podkrkonoší (okresy Náchod, Semily, Jičín), v okresech Tábor, Písek, Třebíč, Prostějov, Zlín (18–19 %).

Nejmenší podíly 80letých a starších na populaci 60+ v roce 2011 držely pohraniční okresy Bruntál, Česká Lípa, Český Krumlov, Chomutov, Most, Sokolov, Tachov (13–15 %), přičemž dlouhodobě nejhorší úmrtnostní poměry panují v kraji Ústeckém, Karlovarském a Moravskoslezském (Vývoj obyvatelstva České republiky (2011), 2012, s. 58). Méně než 51 % se 60–69letí podíleli na populaci 60+ v okresech Brno-město, Pardubice, Uherské Hradiště, Zlín, více než 58 % v okresech Bruntál, Česká Lípa, Děčín, Praha-západ.

5.3.4 Index stáří v okresech ČR

Mezi okresy se vyskytovaly velké rozdíly ve vzájemném vztahu dvou základních skupin neproduktivního věku (0–14 let a 60+), zejména v letech 1970 a 1991, v roce 2011 se hodnoty jednotlivých okresů již příliš nerozrůžňovaly.

Mapa 1 ukazuje, že v příhraničních regionech (okresy Bruntál, Český Krumlov, Cheb, Chomutov, Karlovy Vary, Karviná, Most, Sokolov, Tachov) připadalo v roce 1970 méně než 50 osob starších 60 let na 100 dětí, neboť pohraničí bylo charakteristické mladší věkovou strukturou. Na druhou stranu ve 25 okresech byl index stáří v tomtéž roce vyšší než 100, v oblasti Prahy, středních a východních Čech dokonce vyšší než 120 (Jičín, Kolín, Nymburk, Hlavní město Praha, Praha-východ, Praha-západ, Rakovník, Semily).

O dvě desetiletí později byla situace poněkud jiná, pouze v 7 okresech hodnota indexu převyšovala hranici 100, jednalo se o okresy Brno-město, Kolín, Nymburk, Plzeň-jih, Hlavní město Praha, Praha-západ, Rokycany. Mezi lety 1970 a 1991 se snížila hodnota indexu o více než 20 v okresech, kde byl index stáří v roce 1970 nejvyšší. Zpomalení stárnutí populace bylo způsoben několika faktory: natalitní vlnou v 70. letech 20. století, zhoršující se úrovní úmrtností ve středním a vyšším věku, zejména u mužů, a přesunem početně slabých ročníků do vyššího věku (Mašková, 2002, s. 14). Avšak ve 3 okresech index vzrostl o více než 20, konkrétně v Chebu, Karviné a Sokolově, tyto okresy měly však v roce 1970 velmi vysoký podíl dětí.

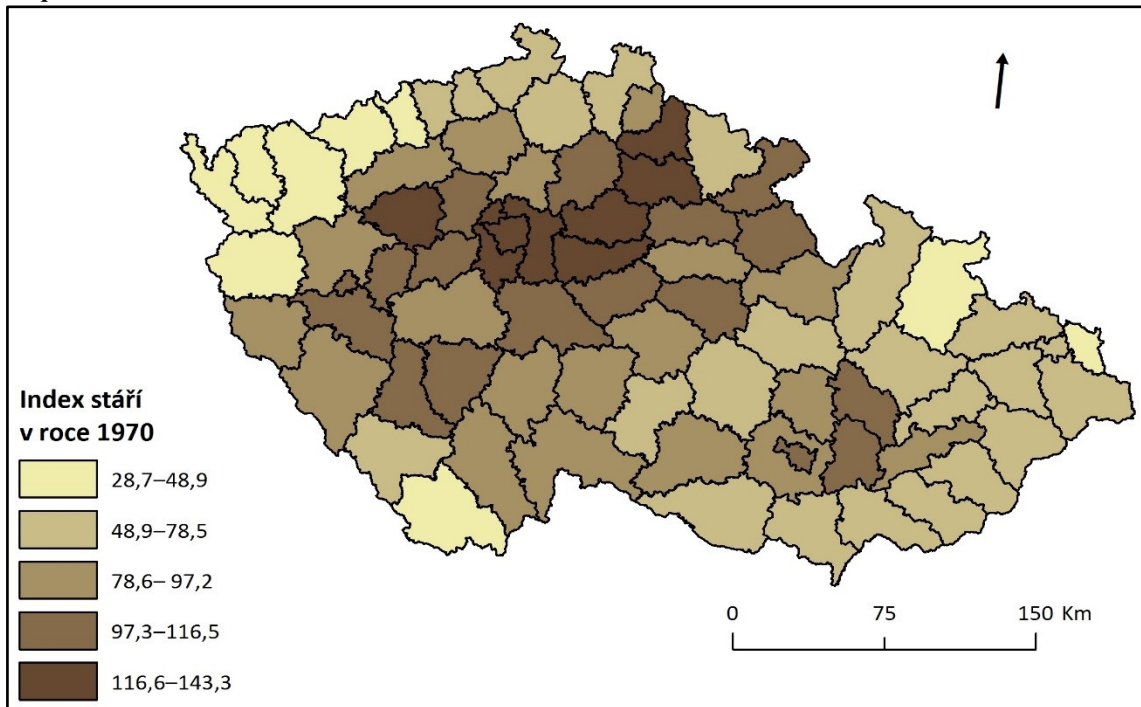
Tabulka 13: Minimální a maximální hodnoty indexu stáří u okresů ČR v letech 1970, 1991 a 2011

Rok	Minimum	Maximum
1970	28,7 (Sokolov)	143,4 (Praha)
1991	45,4 (Karlovy Vary)	115,0 (Praha)
2011	120,3 (Praha-západ)	191,1 (Plzeň-město)

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

V roce 2011 v žádném okrese nebyla hodnota indexu nižší než 100 (viz tabulka 13), dokonce u většiny okresů převyšovala 150. V okresech (městech) Brno-město, Plzeň-město a Hlavní město Praha byl zjištěn index stáří vyšší než 180 (viz mapa 2). To jen potvrzuje proces, který se v české populaci projevuje v posledních letech čím dál tím výrazněji, tedy stárnutí obyvatelstva. Je zřejmé, že demografické stárnutí lze pozorovat zpočátku ve velkých městech a postupně se dostává i do dalších regionů Česka.

Mapa 1: Index stáří v okresech ČR v roce 1970

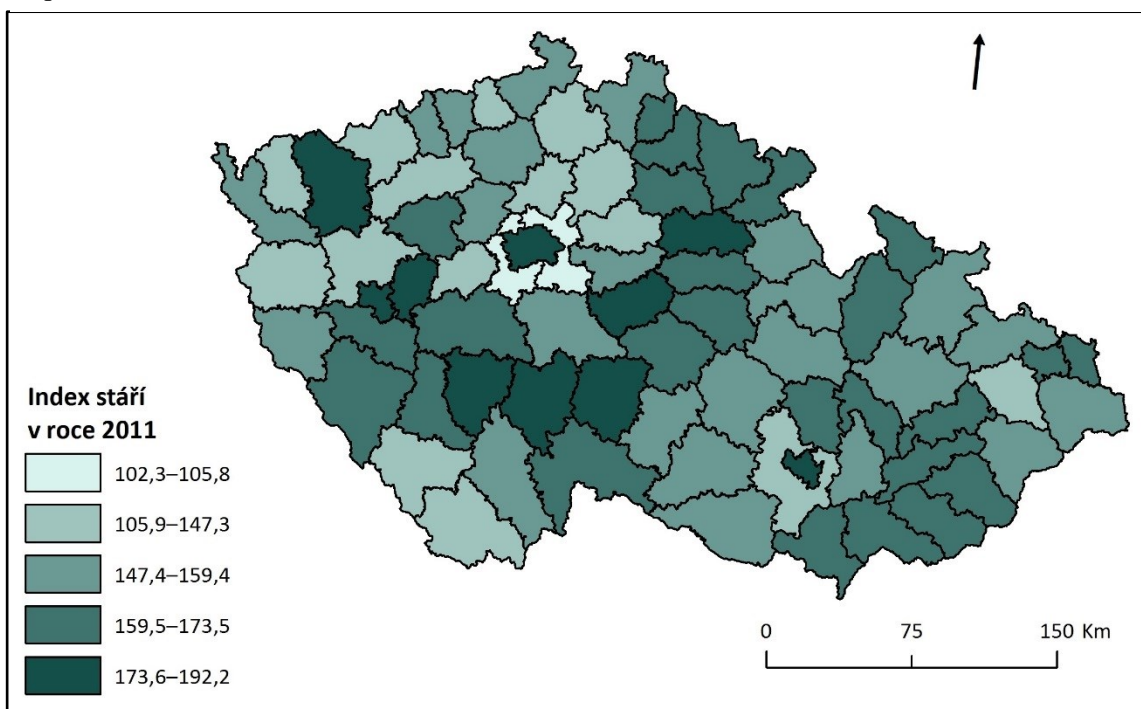

Poznámka: Okresy platné ke dni sčítání v roce 1970

Zdroj: SLDB 1970; vlastní zpracování

Zdroj mapových podkladů: Historická data v GIS, ©2015

Mapa 2: Index stáří v okresech ČR v roce 2011

Poznámka: V okrese Jeseník stejná hodnota jako v okrese Šumperk; okresy platné ke dni sčítání v roce 2011

Zdroj: SLDB 2011; vlastní zpracování

Zdroj mapových podkladů: Historická data v GIS, ©2015

5.4 Složení obyvatelstva okresů ČR dle rodinného stavu

Rodinný stav je dalším velice důležitým faktorem, který „diferencuje obyvatelstvo podle vazby na rodinu a manželství“ a „kromě stavu vdovství je způsoben aktem víceméně svobodného rozhodnutí“ (Fišerová, 2009, s. 113). Podle rodinného stavu lze populaci rozdělit do několika skupin – svobodní(é), ženatí a vdané, rozvedení(é) a ovdovělí(é). Na základě poměrů těchto kategorií a jejich vývoji v čase lze vymezit v Česku určité regiony, které se od sebe liší (například rozdílným zastoupením ženatých a vdaných osob a rozvedených osob). Tyto rozdíly mohou vzniknout z různých příčin, například věková struktura obyvatelstva či jeho zdravotní stav, nebo mohou mít zcela jiný původ.

5.4.1 Struktura populace okresů ČR starší 15 let dle rodinného stavu

Až do konce 80. let 20. století platil v Česku trend vysoké intenzity sňatečnosti, kdy svobodní uzavírali sňatek do 30 let, přičemž průměrný věk ženicha se pohyboval kolem 24,5 let a průměrný věk nevěsty kolem 21,7 let, zatímco nesezdaných soužití se vyskytovalo pomálu a intenzita rozvodovosti nebyla příliš výrazná (Kučera, 2008, s. 234).

Tomu odpovídaly také výsledky sčítání v roce 1970. Ve všech okresech bylo více než 60 % osob ženatých a vdaných. Nejméně lidí žilo v manželství v Praze (62,0 %), nejvíce pak v okrese Karviná (69,8 %), u ostatních okresů podíl ženatých a vdaných představoval 63 až 68 %. Největší podíly u kategorie rozvedených byly zjištěny v Praze (6,4 %), v Brně, v severních a severozápadních Čechách – okresy Děčín, Jablonec nad Nisou, Karlovy Vary, Liberec, Most, Sokolov, Teplice, Ústí nad Labem (více než 5 %). V těchto městech a v této části Česka byl v roce 1980 odhalen i vzhledem k vysoké rozvodovosti nejvyšší podíl neúplných rodinných domácností se závislými dětmi¹⁴ (Kalibová a Pavlík, 1992, s. 157). Malý výskyt rozvedených byl zjištěn v oblasti Vysočiny (okresy Havlíčkův Brod, Pelhřimov, Třebíč, Žďár nad Sázavou) a jižní Moravy (Břeclav, Hodonín, Uherské Hradiště), střední Moravy (Blansko, Vyškov) a příhraničním okrese Klatovy, kde méně než 2 % populace uvedla při sčítání v roce 1970 rodinný stav rozvedený(á).

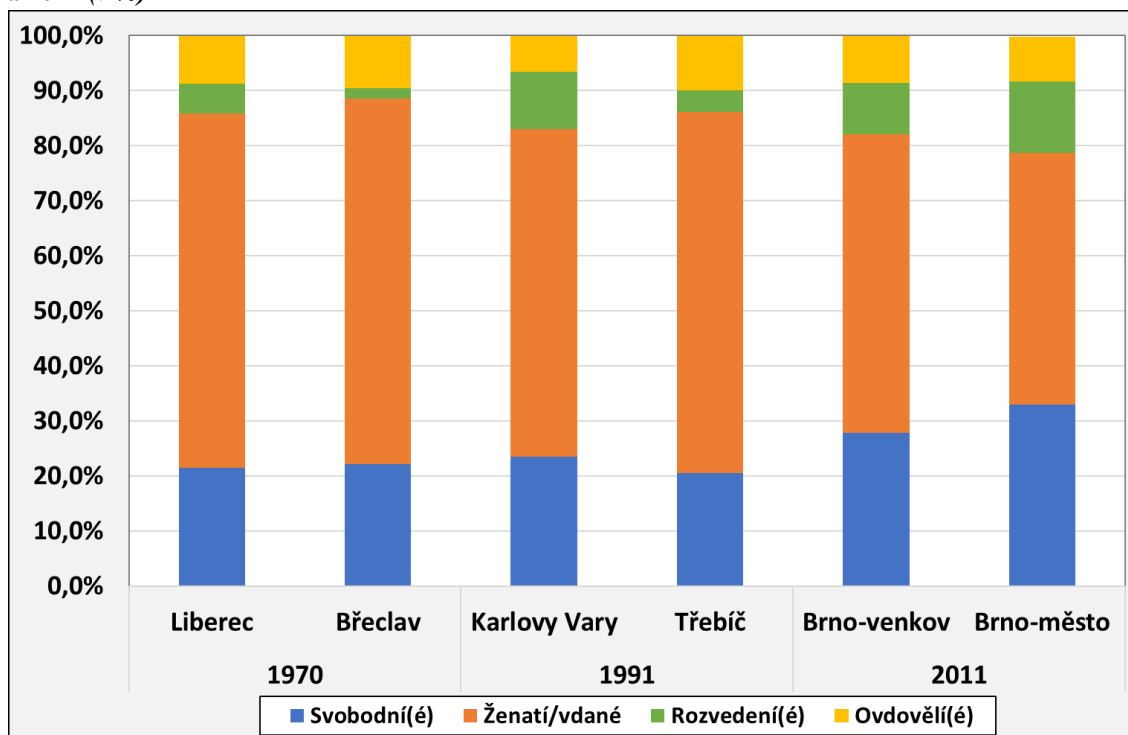
Více než polovina všech okresů vykazovala více než jednu desetinu ovdovělých obyvatel. Region středních Čech (Benešov, Beroun, Kladno, Kolín, Kutná Hora, Mladá Boleslav, Nymburk, Praha-východ, Praha-západ, Rakovník), podkrkonošské (Semily, Jičín) a jihočeské okresy (Písek, Strakonice) vynikaly více než dvanáctiprocentním podílem ovdovělých osob. Malé množství vdovců a vdov v roce 1970 obývalo oblasti západního a severního pohraničního regionu (Český Krumlov, Cheb, Chomutov, Karlovy Vary, Sokolov, Tachov, Ústí nad Labem), sever Slezska (Šumperk, Bruntál) a také okres Zlín, kde ovdovělí tvořili méně než 8 % obyvatelstva. Tyto okresy se často vyznačovaly vyšším podílem svobodných. K těmto okresům se řadily i Opava, Prachatice, Vsetín, Znojmo (více než 24 %), nejvíce svobodných osob ve své populaci měl Bruntál (25,9 %). Méně než pětina svobodných (18–20 %) se nacházela v okresech s velkým městem (Brno-město, Hradec Králové, Ostrava-město, Pardubice, Plzeň-město), v jejich zázemí (okresy Brno-venkov, Karviná, Praha-východ a Praha-západ) a ve středních Čechách (Beroun, Kladno, Kutná Hora, Mladá Boleslav, Nymburk).

¹⁴ Jeden z rodičů alespoň s jedním závislým dítětem bez ohledu na jeho věk (Český statistický úřad, 2014).

Ani o 20 let později se podíl svobodných osob v jednotlivých okresech příliš nezměnil (většinou pokles podílu o 1–2 procentní body). Největší pokles byl registrován ve slezském regionu (okresy Bruntál, Opava, Šumperk) a okrese Tachov (pokles o více než 3 procentní body). Výraznější změna byla evidována u rodinného stavu ženatý/vdaná a rozvedení(á), zatímco ubylo ženatých mužů a vdaných žen, tak zastoupení kategorie rozvedených všeobecně vzrostlo. V severozápadním cípu Česka byla při sčítání v roce 1991 už více než desetina populace rozvedená (okresy Cheb, Karlovy Vary, Most, Sokolov) i ostatní okresy v této části země se blížily hranici 10 % (Chomutov, Teplice, Ústí nad Labem). Stejně jako v roce 1970 nejméně rozvedených žilo v oblasti Českomoravské vrchoviny (Havlíčkův Brod, Pelhřimov, Třebíč, Žďár nad Sázavou) a v okrese Uherské Hradiště, avšak podíl již byl čtyřprocentní. Zpravidla platilo, že okresy s nejvyšším podílem rozvedených osob dosahovaly nejnižších hodnot v kategorii ženatí a vdané (méně než 60 %) a naopak (podíly 64–65 %).

Jednoznačně nejméně osob v rámci obyvatelstva staršího 15 let však žilo v manželství v roce 1991 v Praze, kde činil podíl ženatých a vdaných pouze 53,5 % (v roce 1970 62,0 %). Byl tím naznačen trend, který se se zpožděním dostavil v ostatních regionech Česka. Zdaleka nejnižší hodnotu ze všech okresů měla Praha rovněž u rodinného stavu ovdovělí(é) (5,1 %), následovaly Karlovy Vary (6,4 %) a Sokolov (7,6 %). Mnoho okresů se stále vyznačovalo více než 11 % ovdovělých v rámci populace starší 15 let, a to okresy Benešov, Beroun, Jičín, Klatovy, Kolín, Kutná Hora, Nymburk, Písek, Plzeň-jih, Praha-západ, Prostějov, Rakovník, Rokycany, Strakonice.

Graf 7: Struktura populace vybraných okresů ČR starší 15 let dle rodinného stavu v letech 1970, 1991 a 2011 (v %)

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

Výsledky SLDB 2011 naplno ukázaly, že české obyvatelstvo změnilo od 90. let 20. století vzorec svého demografického chování (viz graf 7). Z pohledu rodinného stavu se to nejvíce projevilo u skupin svobodní(é) a ženatí a vdané. Před 40 lety jen v několika málo okresech byla

zhruba čtvrtina obyvatel starších 15 let svobodných (nejvyšší hodnoty), v roce 2011 se minimální podíly pohybovaly v rozmezí 27–28 %, týkalo se to okresů v zázemí velkých měst (Brno-venkov, Plzeň-jih, Plzeň-sever, Praha-východ, Praha-západ) a také okresů Beroun, Chrudim, Klatovy, Kolín, Kutná Hora, Náchod, Pelhřimov, Písek, Rokycany a Tábor. Nejvíce svobodných obyvatel starších 15 let se zdržovalo v Praze a Brně (34,3 a 32,9 %) a v okresech severozápadních Čech (Chomutov, Most, Sokolov).

V roce 1991 byl podíl ženatých a vdaných v Praze jasně nejmenší, o dvě desetiletí později patřily stejné hodnoty (zhruba 53–54 %) k maximálním. Nejvyšší podíl osob žijících ve svazku manželském byl odhalen na Vysočině (Havlíčkův Brod, Pelhřimov), v okrese Uherské Hradiště a v okolí největších měst (Brno-venkov, Plzeň-sever, Praha-východ, Praha-západ). Ve 25 okresech méně než polovina obyvatel starších 15 let uvedla svůj rodinný stav jako ženatý nebo vdaná, nejméně pak ve třech nejlidnatějších městech České republiky (Praha, Brno, Ostrava) a podkrušnohorském pásmu¹⁵. To mohlo souviset také s vyšším výskytem nesezdaných párů, který je patrnější „v anonymním prostředí městských sídlišť, v oblastech převážně průmyslové výroby (severní Čechy a Ostravsko) a u obyvatel bez náboženského vyznání“ (Beranová, 2002, s. 24–25).

Od roku 1991 přibýlo všeobecně také rozvedených osob v regionech. Tam, kde na počátku 90. let 20. století byla více než desetina obyvatelstva rozvedená, tak v roce 2011 tento podíl přesáhl 15 % (Cheb, Karlovy Vary, Most, Sokolov). K vysoké úrovni rozvodovosti přispívá také nízká religiozita obyvatelstva, kterou se severozápad Čech v porovnání s jižní Moravou či Českomoravskou vrchovinou vyznačuje (Zeman, 2002, s. 34). Nejmenší podíly rozvedených se pohybovaly kolem 8 % (pro srovnání v roce 1970 maximální hodnota 6,4 % v Praze) a patřily právě většině okresů kraje Vysočina.

Od roku 1990 rostla naděje dožití mužů i žen, z hlediska věkových skupin to bylo dáno u mužů hlavně snížením úmrtnosti ve středním a vyšším věku (50–84 let), u žen ve věku 65–84 let. Tento pozitivní vývoj byl důsledkem mnoha faktorů: moderní zdravotnická technika, účinná léčiva, nové léčebné metody, lepší výkony zdravotnických služeb, lepší životní prostředí, zdravější životní styl aj. (Antošová et al., 2014, s. 14). Proto kleslo zastoupení kategorie ovdovělých v roce 2011, v žádném okrese nepřekračovalo 10 %. Nejvíce ovdovělých osob bylo zjištěno v okresech Klatovy, Kutná Hora, Pelhřimov, Písek, Uherské Hradiště (více než 9,5 %). Ovšem rozdíly mezi jednotlivými okresy nebyly význačné, neboť okresy s nejmenším relativním počtem ovdovělých dosahovaly 7 %, konkrétně se jednalo o oblast Prahy a jejího zázemí (Hlavní město Praha, Praha-východ a Praha-západ).

5.4.2 Struktura populace okresů ČR dle rodinného stavu ve věku 20–29

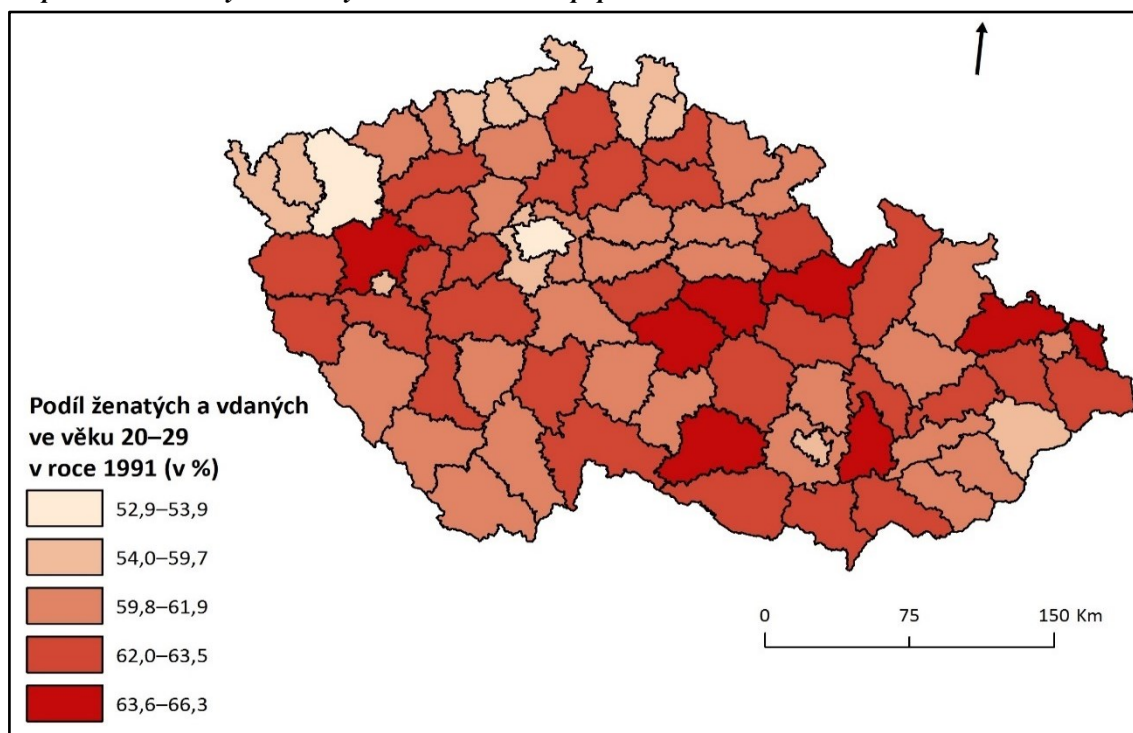
Už v roce 1970 panovaly mezi okresy rozdíly z hlediska svobodných dvacátníků. Zatímco v určitých okresech (Praha, Benešov, Jindřichův Hradec, Klatovy, Kroměříž, Pelhřimov, Vsetín, Zlín) se jejich podíl blížil 40 %, v jiných nedosahoval ani 30 % (Chomutov, Kladruby, Mělník, Most, Ostrava-město, Pardubice) a v některých dokonce jen mírně přesahovali pětinu (Karviná, Sokolov). Ještě více znatelnější byl rozdíl u osob žijících v manželství. Zdaleka nejméně jich žilo v Praze (56,9 %) a následovaly další okresy s nejvyššími podíly 20–29letých svobodných

¹⁵ Nejmenší podíl ženatých a vdaných v roce 2011 byl v okrese Most (42,0 %).

(61–62 %). Naopak v okresech Karviná, Ostrava-město a Sokolov již uzavřelo sňatek před rozhodným okamžikem sčítání v roce 1970 více než 70 % osob ve věku 20–29 let, dále vyšších hodnot dosahovaly i okresy Beroun, Frýdek-Místek, Hradec Králové, Chomutov, Kladno, Mělník, Most, Náchod, Pardubice.

V roce 1991 došlo už k určitému vývoji v zastoupení svobodných a ženatých či vdaných 20–29letých. Nejvyšší podíly svobodných se sice stále držely kolem 40 % (Brno, Karlovy Vary, Praha-západ) a maximum patřilo opět Praze (41,7 %, v roce 1970 38,8 %), ale minimální podíly byly vyšší než 30 % (Česká Lípa, Chrudim, Karviná, Most, Plzeň-sever, Třebíč). V souvislosti s tím se snížilo zastoupení osob žijících v manželství, maximální hodnoty se pohybovaly v rozmezí 63–65 % a náležely okresům Beroun, Domažlice, Frýdek-Místek, Havlíčkův Brod, Chrudim, Karviná, Mladá Boleslav, Opava, Plzeň-jih, Plzeň-sever, Příbram, Rokycany, Rychnov nad Kněžnou, Třebíč, Ústí nad Orlicí, Vyškov. Nejméně v rámci obyvatelstva daného okresu jich bylo zjištěno v okresech Brno-město, Cheb, Karlovy Vary, Plzeň-město, Praha, Praha-západ (56–58 %), přitom v Praze a okrese Karlovy Vary to bylo jen 53,0 %, respektive 53,9 % (viz mapa 3).

Mapa 3: Podíl ženatých a vdaných ve věku 20–29 v populaci okresů ČR v roce 1991

Poznámka: Okresy platné ke dni sčítání v roce 1991

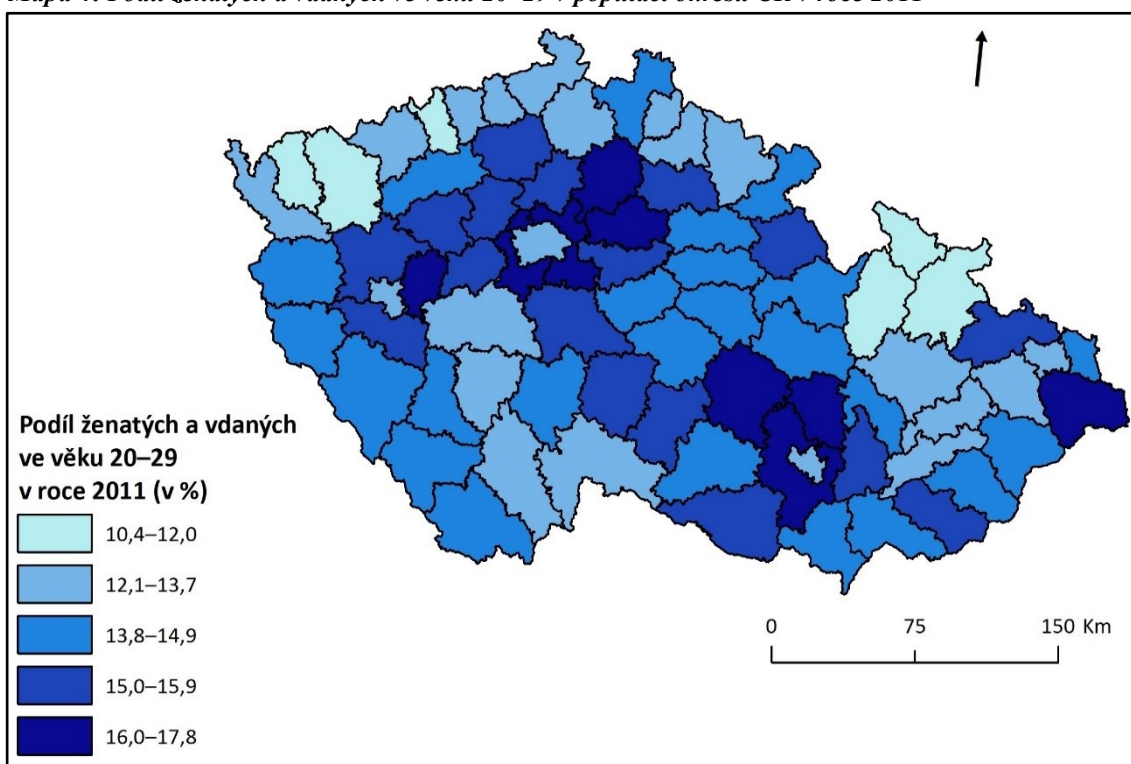
Zdroj: SLDB 1991; vlastní zpracování

Zdroj mapových podkladů: Historická data v GIS, ©2015

O dvě dekády později v důsledku celospolečenských změn v 90. letech 20. století byly poměry osob svobodných a žijících v manželství zcela jiné. Lidé odsouvají sňatek do vyššího věku, což potvrzuje i složení obyvatelstva všech okresů Česka ve věku 20–29 let z hlediska rodinného stavu, neboť 80–88 % dvacátníků bylo v okamžiku sčítání v roce 2011 svobodných. Zmenšují se také rozdíly v podílu svobodných mezi jednotlivými regiony. Největší část populace nebyla svobodná v Praze (85,1 %), nýbrž v Bruntále (87,7%), dále v okresech Karlovy Vary, Most, Sokolov, Šumperk. K okresům s nejmenším podílem svobodných osob ve věku 20–29 let

v roce 2011 se řadily Brno-venkov, Kolín, Mladá Boleslav, Nymburk, Praha-východ, Praha-západ, Rokycany (80–82 %). Jak ukazuje mapa 4, ženatých a vdaných byla všude méně než pětina mladých obyvatel (10–18 %), nejméně v okresech ve Slezsku (Bruntál, Šumperk) a okresech severozápadních Čech (Karlovy Vary, Most, Sokolov), nejvíce v okresech v zázemí Prahy a Brna a ve středních Čechách (Praha-východ, Brno-venkov, Blansko, Mladá Boleslav, Nymburk, Praha-západ, Rokycany). Většina okresů s malým zastoupením svobodných a vyšším zastoupením ženatých a vdaných dvacátníků a dvacátnic se nachází v těsné blízkosti Prahy a Brna, z čehož lze vyvodit také usazování mladých rodin v zázemí těchto měst v rámci procesu suburbanizace.

Mapa 4: Podíl ženatých a vdaných ve věku 20–29 v populaci okresů ČR v roce 2011

Poznámka: V okrese Jeseník stejná hodnota jako v okrese Šumperk; okresy platné ke dni sčítání v roce 2011

Zdroj: SLDB 1991; vlastní zpracování

Zdroj mapových podkladů: Historická data v GIS, ©2015

Do začátku 90. let 20. století byly nejvyšší rozvodovosti u mužů i žen ve věku 20–29 let, „navazují tedy bezprostředně na období nejvyšší intenzity uzavírání sňatků svobodnými osobami“ (Kučera, 1994, s. 97). Zpočátku 70. let 20. století tvořil podíl rozvedených osob ve věku 20–29 let v jednotlivých okresech od 1 % do 4 %, přičemž nejvíce jich bylo zjištěno v Praze a severních Čechách (Most, Teplice, Ústí nad Labem). Zhruba pouhé procentní zastoupení měli rozvedení v oblasti jižních Čech a Vysočiny (Jindřichův Hradec, Pelhřimov, Třebíč, Žďár nad Sázavou) a v okrese Uherské Hradiště.

V roce 1991 došlo k mírnému vzrůstu rozvedených mezi obyvatelstvem ve věku 20–29 let. Oblast severozápadních Čech dosahovala 6 až 7 % (Česká Lípa, Cheb, Chomutov, Karlovy Vary, Most, Sokolov, Teplice), zatímco okresy Opava, Uherské Hradiště, Žďár nad Sázavou měly v populaci dvacátníků jen 2 % rozvedených.

O dvě desetiletí později nastala ve srovnání s předchozími výsledky změna, což samozřejmě souviselo stejně jako v případě svobodných nebo ženatých a vdaných s novým modelem demografického chování přijatým v 90. let 20. století. Lidé neuzavírali sňatky v časném věku v takové míře jako předtím, proto se ani nemohli rozvádět v tomto věku. Z čehož plynuly i velmi malé podíly rozvedených ve všech okresech (0,9–2,1 %). Opět byla ovšem zachována odlišnost regionů severozápadních Čech (více než 2 % - Česká Lípa, Karlovy Vary, Sokolov) a jižní Moravy (méně než 1 % - Uherské Hradiště, Vsetín).

Při sčítání ve všech třech analyzovaných letech bylo zastoupení ovdovělých nepatrné a nepřesahovalo půl procenta.

5.4.3 Struktura populace okresů ČR dle rodinného stavu ve věku 40–49

Složení obyvatel dle rodinného stavu ve věku 40–49 let se vyvíjelo poněkud odlišně než u osob ve věku 20–29 let. Z počátku 70. let 20. století žilo v celém Česku více než 80 % čtyřicátníků v manželství. K 90 % se podíl blížil na Českomoravské vrchovině (Havlíčkův Brod, Třebíč, Žďár nad Sázavou) a na jižní Moravě (Blansko, Brno-venkov, Břeclav, Hodonín, Uherské Hradiště, Zlín, Znojmo) ale i ve východních Čechách (Pardubice, Ústí nad Orlicí). Ovšem v Praze a okrese Karlovy Vary byl podíl ženatých a vdaných nejmenší a dosahoval hodnot 82,2 a 82,8 %.

Kvůli takto vysokému zastoupení ženatých a vdaných byly ostatní kategorie rodinného stavu relativně mnohem menší. Svobodných nebyla nikde nebyla více než desetina, více než 7 % představovali 40–49letí svobodní v okresech Benešov, Kroměříž, Pelhřimov, Prachatice, Strakonice, nejmenší zastoupení měli v regionálních centrech (Liberec, Ostrava, Pardubice, Plzeň, Ústí nad Labem) a okresech Česká Lípa, Karviná, Trutnov (méně než 4 %). Podobně tomu bylo u rozvedených. Největší podíl patřil Praze (9,6 %), dále okresům Jablonec nad Nisou, Karlovy Vary, Liberec, Most, Ostrava-město, Sokolov (více než 8 %), nejméně jich žilo na Vysočině (Havlíčkův Brod, Pelhřimov, Třebíč, Žďár nad Sázavou) a v okrese Uherské Hradiště (2,0–2,5 %). Ovdovělí se podíleli na obyvatelstvu jednotlivých okresů ve věku 40–49 let 2,5 až 4 %.

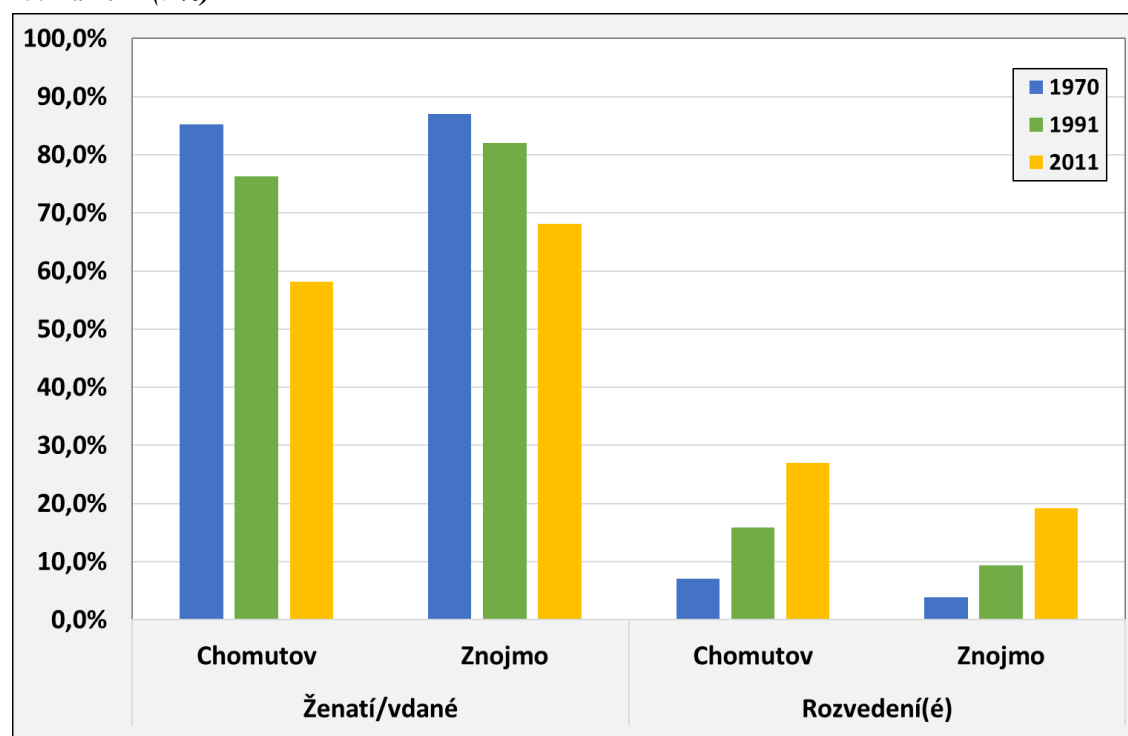
Zkraje poslední dekády 20. století už byl zaznamenán mírný pokles zastoupení osob žijících v manželství. Nejvyšší podíly si držely stále okresy na Vysočině (Havlíčkův Brod, Pelhřimov, Třebíč, Žďár nad Sázavou) a okres Chrudim (85–86 %). Tři čtvrtiny čtyřicátníků bylo při sčítání v roce 1991 ženatých nebo vdaných v Praze a v severozápadním zákoutí Česka (Cheb, Chomutov, Karlovy Vary, Most, Sokolov). V souvislosti s relativním úbytkem ženatých a vdaných vzrostl podíl rozvedených, jelikož okresy s největším relativním počtem rozvedených osob ve své populaci vykazovaly zároveň nejnižší procenta ženatých a vdaných (Cheb, Chomutov, Jablonec nad Nisou, Karlovy Vary, Liberec, Most, Praha, Sokolov, Teplice, Ústí nad Labem). Tento vztah platil i opačně. Tudíž nejméně rozvedených čítaly okresy na pomezí Čech a Moravy (Havlíčkův Brod, Pelhřimov, Žďár nad Sázavou) a okres Uherské Hradiště, kde rozvedení tvořili 5–7 % obyvatelstva, zatímco v oblastech s největším zastoupením této kategorie rodinného stavu představovali až o 10 % více.

Svobodní zůstali na podobných hodnotách jako v roce 1970. Nejnižší podíly svobodných osob ve věku 40–49 let náležely okresům Hradec Králové, Karviná, Mělník, Ostrava-město, Pardubice, Plzeň-město, Trutnov (3,5–4,5 %), nejvyšší okresům Jindřichův Hradec, Kroměříž,

Praha, Prachovice, Vsetín, Znojmo (6–7 %). Kategorie ovdovělí nedoznala rovněž výrazných změn, nejméně jich bylo v populaci okresu Plzeň-sever (2,0 %), nejvíce v okresu Tachov (3,2 %).

I čtyřicátníků v roce 2011 se týkaly jisté změny ve složení dle rodinného stavu. Jestliže před 20 lety měla Praha se 75,2 % nejmenší zastoupení osob žijících manželství, tak nyní se podíly vyšší než 70 % řadily k těm maximálním. Nejvíce ženatých mužů a vdaných žen bylo nalezeno opět na Vysočině (Pelhřimov, Třebíč, Žďár nad Sázavou), ve východních Čechách (Chrudim, Opava, Svitavy), ale i v zázemí velkých měst (Brno-venkov, Praha-západ). Nejméně se jich tradičně nacházelo v regionu severozápadních Čech a Praze, ale i v krajských městech (Brno, Ostrava, Plzeň). Zde podíl ženatých a vdaných 40–49letých nedosahoval ani 60 %.

Graf 8: Podíl ženatých a vdaných a rozvedených ve věku 40–49 ve vybraných okresech ČR v letech 1970, 1991 a 2011 (v %)

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

Od poměrů z roku 1991 se také podstatně odlišuje skupina rozvedených, neboť i v okrese s nejmenším zastoupením (Žďár nad Sázavou) jich bylo více než 15 %¹⁶. V dalších 20 okresech se rozvedení na populaci v roce 2011 nepodíleli více než jednou pětinou. Jednalo se stále jako v minulých letech především o oblast Českomoravské vrchoviny (Havlíčkův Brod, Jihlava, Pelhřimov, Třebíč), východ Čech (Chrudim, Opava, Svitavy), jih Moravy (Břeclav, Hodonín, Uherské Hradiště, Vsetín, Vyškov, Zlín, Znojmo) a okresy v blízkosti nejvýznamnějších českých měst (Benešov, Blansko, Frýdek-Místek, Plzeň-sever, Praha-západ). Kategorie rozvedených nabývala znovu největších hodnot na severozápadě Čech (Chomutov, Most, Sokolov, Teplice, Ústí nad Labem) a v Ostravě, kde rozvedených osob bylo více než 27 %. Opět bylo potvrzeno, že v okresech, jež se vyznačují vysokým procentem rozvedených obyvatel, žije relativně nejméně ženatých a vdaných osob a obráceně (viz graf 8).

¹⁶ V roce 1991 maximální podíl byl 16,6 % v okrese Sokolov.

Na rozdíl od předchozích let se v roce 2011 změnilo i zastoupení svobodných a ovdovělých ve věku 40–49 let. Stále větší obliba nesezdaných soužití se promítá nejspíše také do této věkové skupiny, protože přibýlo svobodných osob v populacích okresů (9–16 %). Méně než desetina 40–49letých uvedla při sčítání v roce 2011 rodinný stav svobodný(á) převážně v Čechách jižních (České Budějovice, Tábor), středních (Beroun, Kutná Hora, Mladá Boleslav, Praha-východ, Praha-západ) a východních (Chrudim, Náchod, Opava, Pardubice, Rychnov nad Kněžnou, Svitavy, Ústí nad Orlicí). Naopak v hlavním městě České republiky žilo 15,2 % svobodných čtyřicátníků. Dále následovalo Brno a okresy Karlovarského kraje (více než 13 %). Zatímco svobodných jedinců ve věku 40–49 let přibýlo, ovdovělých osob v důsledku zlepšování úmrtnostních poměrů ve středním věku hlavně na počátku 90. let 20. století ubylo, neboť v roce 2011 tvořili ve všech okresech pouze 1–2 % 40–49letého obyvatelstva.

5.4.4 Struktura populace okresů ČR dle rodinného stavu ve věku 60+

Na rozdíl od dvacátníků a čtyřicátníků u 60letých a starších hraje významnou roli rodinný stav ovdovělí(é), neboť s věkem se zvyšuje pravděpodobnost úmrtí. Ovdovělí tvořili druhou nejvýraznější skupinu po ženatých a vdaných v tomto věku ve všech sledovaných letech.

V rozhodném okamžiku sčítání v roce 1970 bylo vdovcem či vdovou 30–40 % šedesátníků a starších v jednotlivých okresech. Tato část populace byla tvořena ovdovělými z téměř čtyř desetin (více než 37 %) v pásmu okresů¹⁷ rozprostírajícího se na území Západočeského, Středočeského a Východočeského kraje. Naopak méně než třetina osob starších 60 let byla ovdovělá v oblasti Slezska (Bruntál, Nový Jičín, Šumperk), jižní Moravy (Hodonín, Uherské Hradiště, Vsetín, Vyškov, Zlín, Znojmo), ale i na pomezí Čech a Moravy (Chrudim, Prostějov, Svitavy, Žďár nad Sázavou) a v okrese Česká Lípa. Rodinný stav ženatý nebo vdaná se vztahoval na více než polovinu obyvatelstva staršího 60 let (52–62 %). Dokonce více než šest desetin obyvatel ve věku 60+ mělo při sčítání v roce 1970 manžela nebo manželku v okresech Břeclav, Česká Lípa, Hodonín, Uherské Hradiště a Zlín. Méně než 55 % mužů a žen ve věku 60 a více let žilo stále v manželství zejména v okresech v západní polovině¹⁸ České republiky.

Svobodných (3–10 %) a rozvedených (1–6 %) osob starších 60 let se v populacích okresů příliš nevyskytovalo v roce 1970. Nejmenší procento svobodných seniorů bylo zjištěno v okresech Česká Lípa, Most, Plzeň-sever, Tachov, Ústí nad Labem (méně než 4 %), kdežto nejvyšší procento v okresech Kroměříž, Opava, Prachatice, Svitavy, Vsetín, Žďár nad Sázavou (více než 8 %). Více než 5 % starších osob bylo rozvedených v Praze a okrese Karlovy Vary, zhruba jedno procento v okrese Žďár nad Sázavou.

Navzdory časovému posunu dvou desetiletí setrval podíl ovdovělých 60letých a starších na podobných hodnotách jako v roce 1970 (33–41 %). Více než čtyři desetiny osob byly ovdovělé v okresech Břeclav, Kutná Hora, Louny, Nymburk, Plzeň-jih, Rakovník, Strakonice. Méně než 35 % osob ve věku 60 a více let tvořili vdovy a vdovci v okresech Brno-město, Karlovy Vary, Šumperk. Ovšem zastoupení ženatých šedesátníků, respektive vdaných šedesátnic a starších

¹⁷ Benešov, Beroun, Domažlice, Jičín, Kladno, Louny, Most, Nymburk, Písek, Plzeň-město, Plzeň-jih, Praha-východ, Praha-západ, Příbram, Rakovník, Rokycany

¹⁸ Beroun, Benešov, Brno-město, České Budějovice, Cheb, Jablonec nad Nisou, Jičín, Kladno, Klatovy, Kutná Hora, Louny, Mladá Boleslav, Most, Opava, Pelhřimov, Písek, Plzeň-město, Praha, Prachatice, Příbram, Rakovník, Rokycany, Semily, Strakonice, Tábor, Teplice

mírně pokleslo (50–57 %). Více než 55 % se podíleli na populaci ve věku 60+ v okresech Blansko, Pardubice, Šumperk, Tábor, Třebíč, Zlín, Žďár nad Sázavou. Zhruba polovina (méně než 52 %) seniorů žila v manželství hlavně v severozápadní části Česka, Praze a Ostravě.

Naproti tomu vzrostl podíl osob, kteří uvedli do sčítacího archu v roce 1991 rodinný stav rozvedený(á). V Praze se to týkalo téměř desetiny obyvatel starších 60 let. Vysoké zastoupení rozvedených v rámci všech okresů bylo objeveno i v pásmu podél severozápadní hranice ČR a v moravské metropoli (více než 8 %). Na Vysočině (Havlíčkův Brod, Pelhřimov, Třebíč, Žďár nad Sázavou) se příliš mnoho rozvedených šedesátníků a starších nezdržovalo, jejich podíl nedosahoval ani 3 %.

Největší podíl svobodných v roce 1991 patřil Žďáru nad Sázavou (6,2 %), více než pětiprocentní podíl náležel okresům převážně v jižní části země (Kroměříž, Opava, Pelhřimov, Prachovice, Semily, Strakonice, Šumperk, Třebíč, Vsetín). Nejméně svobodných osob ve věku 60+ z hlediska populací jednotlivých okresů obývalo severozápadní pohraničí, ale i Plzeň a okres Plzeň-sever (méně než 3 %).

Tabulka 14: Okresy ČR s nejvyšším podílem ovdovělých osob na populaci starší 60 let v letech 1970, 1991 a 2011

1970		1991		2011	
Okres	%	Okres	%	Okres	%
Příbram	39,7	Rakovník	40,9	Hodonín	30,5
Beroun	39,5	Plzeň-jih	40,7	Kutná Hora	30,3
Kladno	39,2	Nymburk	40,4	Uherské Hradiště	30,3

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

Tabulka 15: Okresy ČR s nejnižším podílem ovdovělých osob na populaci starší 60 let v letech 1970, 1991 a 2011

1970		1991		2011	
Okres	%	Okres	%	Okres	%
Chrudim	29,6	Karlovy Vary	33,8	Praha	25,1
Zlín	30,6	Šumperk	34,4	Praha-západ	25,4
Šumperk	31,0	Brno-město	34,8	Brno-město	25,8

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011; vlastní zpracování

V roce 2011 se zmenšil podíl ovdovělých mezi osobami starší 60 let následkem snížením úrovně úmrtnosti ve středním a vyšším věku (hlavně u mužů) především na konci 80. a na začátku 90. let 20. století (Pavlík, 1994, s. 70). V okresech Karlovarského kraje, v Praze a jejích sousedních okresech, na severu Čech (Liberec, Jablonec nad Nisou), na východě Čech (Hradec Králové, Náchod), v Brně a Plzni dosahovali ovdovělí 25 až 27 %. Více než tři desetiny obyvatel ve věku 60 a více let byly ovdovělé v okresech Hodonín, Kutná Hora, Příbram, Uherské Hradiště (viz tabulky 14 a 15). Zastoupení rodinného stavu ženatý a vdaná se vrátilo na stejnou úroveň jako v roce 1970 (53–62 %). Více než šest desetin populace starší 60 let žilo v manželství v Kraji Vysočina, v zázemí největších měst (Blansko, Brno-venkov, Plzeň-sever, Praha-západ),

ale i v okrese Tábor a Ústí nad Orlicí. Méně než 55 % obyvatelstva ve věku 60+ bylo ženatých a vdaných v době sčítání v roce 2011 v Praze a na severozápadě Čech (Cheb, Chomutov, Most, Teplice).

Od roku 1991 opět přibýlo rozvedených mezi staršími osobami. Nejvíce (15–16 %) jich bylo nalezeno v roce 2011 mezi obyvateli Prahy, Mostu a Sokolova, nejméně (6–7 %) na hranici Čech a Moravy (Havlíčkův Brod, Pelhřimov, Žďár nad Sázavou) a v okrese Uherské Hradiště.

Podíly nikdy neoženěných mužů a neprovdaných žen byly oproti ostatním skupinám rodinného stavu velmi malé (2–4,5 %), nejvíce jich ve své populaci měly Praha a okresy Kroměříž, Plzeň-jih, Prachatice, Vsetín (více než 4 %), méně než 2,5 % představovali v okresech Beroun, Karviná, Mělník, Pardubice, Praha-západ.

5.4.5 Vývoj počtu sňatků v okresech ČR

Porovnávat počty uzavřených sňatků v letech 1970, 1991 a 2011 mezi jednotlivými okresy není příliš vhodné, protože tyto územní jednotky jsou z hlediska rozlohy a obyvatelstva poněkud heterogenní a během let 1970–2011 prošel každý okres trochu jiným vývojem (změna rozlohy okresu, populační přírůstek nebo úbytek, věková struktura obyvatelstva aj.). Ovšem lze konstatovat, že změny ve sňatkovém chování populace se dotkly všech okresů. Projevily se nejen snížením počtu sňatků za rok, ale i snížením počtu sňatků v přepočtu na 1000 obyvatel a růstem průměrného věku mužů a žen při sňatku, respektive prvním sňatku.

Všechny okresy byly poznamenány postupným poklesem počtu sňatků. Výjimkou byly jen okresy Kladno a Plzeň-město, kde v roce 1991 bylo uzavřeno více sňatků než v roce 1970, v Kladně o 44 sňatků více a v Plzni o 25 sňatků více.

Dlouhodobý úbytek sňatků dokumentoval také průměrný počet sňatků připadající na jeden okres (Praha nezahrnuta). Zatímco v roce 1970 se průměrně uzavřelo 1067 sňatků, zkraje 90. let 20. století o 221 méně a na počátku druhého desetiletí 21. století klesl průměrný počet sňatků na zhruba polovinu původní hodnoty (stejně jako počet sňatků za celé Česko). V závislosti především na počtu obyvatel okresů patřilo minimum uzavřených sňatků okresu Rokycany ve všech sledovaných letech (1970, 1991, 2011), kdežto nejvyšší počet sňatků (vyjma Prahy) náležel Brnu v roce 1970 a 2011, ale v roce 1991 bylo nejvíce sňatků evidováno v Ostravě (viz tabulka 16).

Z důvodu velmi odlišného početního stavu obyvatelstva se Praha diferencovala od ostatních okresů také počtem sňatků. V roce 1970 bylo na jejím území uzavřeno 10 295 sňatků, v roce 1991 o přibližně 2000 sňatků méně a v roce 2011 dokonce o zhruba 4420 sňatků než na počátku 70. let 20. století.

Tabulka 16: Vybrané statistické ukazatele počtu sňatků v okresech ČR v letech 1970, 1991 a 2011

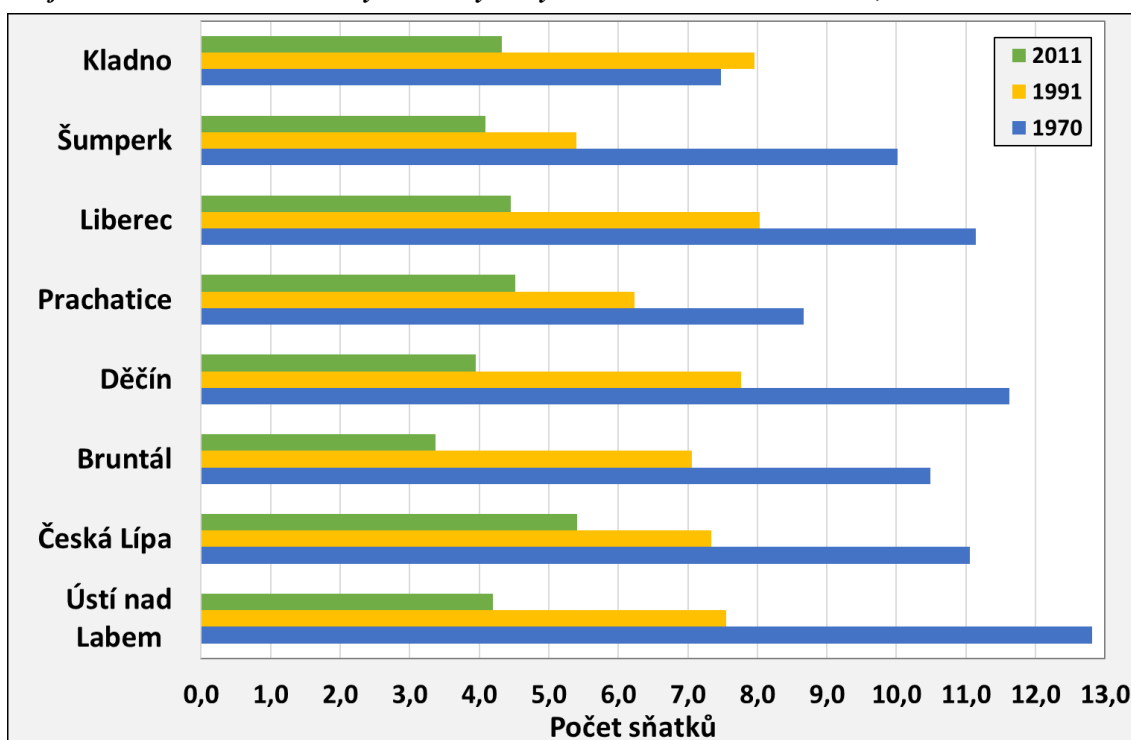
Ukazatele	1970	1991	2011
Průměr	1067	846	524
Medián	952	761	463
Minimum	384	311	205
Maximum	2978	2604	1667
Variační rozpětí	2594	2293	1462

Poznámka: Praha nezahrnuta, počet sňatků v Praze: 10 295 (1970), 8224 (1991), 5873 (2011)

Zdroj: Pohyb obyvatelstva v Československé socialistické republice v roce 1970, Demografická ročenka okresů České republiky – 1991–2006 a Demografická ročenka okresů – 2007 až 2016; vlastní zpracování

Při vztažení sňatků na obyvatelstvo vyplynulo z dat z roku 1970, že v severozápadních a severních Čechách (Česká Lípa, Děčín, Cheb, Chomutov, Karlovy Vary, Liberec, Litoměřice, Louny, Most, Sokolov, Teplice, Trutnov, Ústí nad Labem), ve Slezsku (Bruntál, Šumperk) a v okresech Svitavy a Znojmo připadalo 10 až 13 sňatků na 1000 obyvatel. V oblasti mezi Prahou a Plzní (Beroun, Kladno, Rokycany) a v okrese Pelhřimov bylo uzavřeno nejméně sňatků na 1000 obyvatel ze všech okresů (7 až 8 sňatků). O dvacet let později se počet sňatků v přepočtu na 1000 obyvatel snížil a rozdíly mezi okresy se zmenšily. Minimální hodnoty z roku 1970 byly v roce 1991 nejvyšší (zhruba 8 sňatků na 1000 obyvatel) a opět patřily průmyslovým okresům s většími městy (Kouřilová a Rousová, 2009, s. 23), konkrétně Karlovy Vary, Liberec, Most, Sokolov. Zatímco v okresech na Moravě (Prostějov, Vyškov), na jihozápadě Čech (Klatovy, Prachatice, Strakonice) a ve středních Čechách (Nymburk, Praha-západ) bylo spočítáno zhruba 6 sňatků na 1000 obyvatel. Tento ukazatel v roce 2011 znovu poklesl a rozdíly mezi okresy byly již minimální. Nejvíce sňatků na 1000 obyvatel bylo spočítáno v okresech Česká Lípa a Český Krumlov (5,4 a 5,0 sňatků na 1000 obyvatel). Minimum bylo zjištěno v okrese Bruntál (3,4 sňatků na 1000 obyvatel), který přitom na začátku 70. let 20. století vykazoval více než 10 sňatků v přepočtu na 1000 obyvatel (viz graf 9).

Graf 9: Počet sňatků na 1000 obyvatel ve vybraných okresech ČR v letech 1970, 1991 a 2011

Zdroj: SLDB 1970, 1991, 2011, Pohyb obyvatelstva v Československé socialistické republice v roce 1970, Demografická ročenka okresů České republiky – 1991–2006 a Demografická ročenka okresů – 2007 až 2016; vlastní zpracování

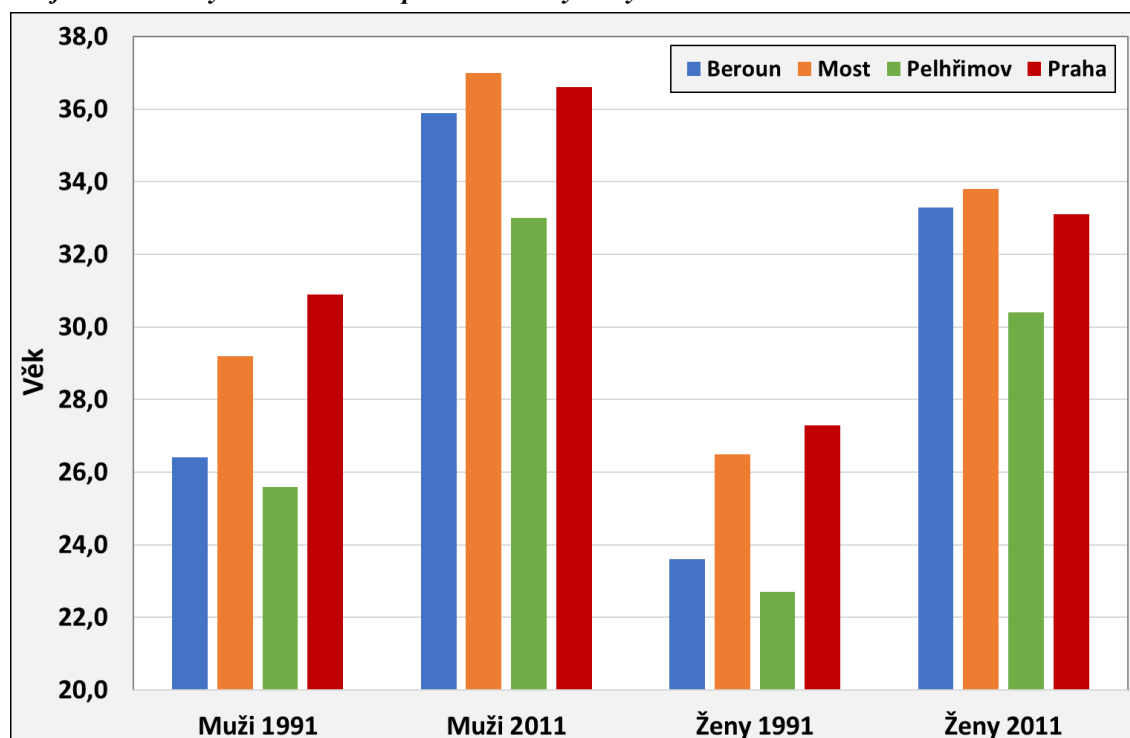
5.4.6 Průměrný věk mužů a žen při sňatku a prvním sňatku v okresech ČR v roce 1991 a 2011

O změnách ve sňatkovém chování pozorovaných od 90. let 20. století vypovídá také zvyšující se průměrný věk mužů a žen při sňatku, a hlavně při prvním sňatku, který dokládá odkládání prvního

manželství do vyššího věku. Průměrný věk snoubenců a také svobodných snoubenců se zvýšil mezi lety 1991 a 2011 ve všech okresech Česka.

Průměrný věk mužů při sňatku se v roce 1991 pohyboval v rozmezí 25 až 31 let. Pouze v Praze překročil hranici 30 let (30,9), v Brně a Plzni a severozápadních okresech Karlovy Vary, Most a Teplice se této hranici blížil (více než 29 let). Minimální byl v okrese Rychnov nad Kněžnou a Břeclav (25,2 let). V dalších okresech na východě Čech (Chrudim, Opava, Ústí nad Orlicí) a na jižní Moravě (Blansko, Hodonín, Kroměříž, Uherské Hradiště, Vyškov), v oblasti Vysočiny (Havlíčkův Brod, Pelhřimov, Třebíč, Žďár nad Sázavou) a pohraničním okrese Prachatice nebyl vyšší než 26 let. V roce 2011 nejnižší průměrný věk mužů při sňatku převyšoval maximální hodnotu v roce 1991 (30,9 let v Praze) a byl zjištěn v okresech Žďár nad Sázavou a Třebíč (32,7 let), nižší průměrný věk mužů při sňatku byl stejně jako před dvěma dekádami v okresech Havlíčkův Brod, Hodonín, Pelhřimov, Uherské Hradiště, Vyškov, ale i v okrese Jihlava (33,0–33,3 let). Nejvyšší průměrný věk mužů při sňatku v roce 2011 byl dosažen v okrese Sokolov (38,0 let), následovaly Most a Karlovy Vary (37,0 a 37,1 let). Nejvíce se průměrný věk mužů při sňatku zvýšil mezi lety 1991 a 2011 v okresech Rokycany a Sokolov (o 9,7 let více), nejméně v Praze (o 5,7 let více).

Graf 10: Průměrný věk mužů a žen při sňatku ve vybraných okresech ČR v letech 1991 a 2011

Zdroj: Demografická ročenka okresů České republiky – 1991–2006, Demografická ročenka okresů – 2007 až 2016, Demografická ročenka krajů České republiky – 1991–2006 a Demografická ročenka krajů – 2007 až 2016; vlastní zpracování

Ženy se vdávaly v průměrně nižším věku. Stejně jako u mužů, tak i u žen v roce 1991 připadal nejvyšší průměrný věk při sňatku na Prahu (27,3 let). V průměrném věku více než 26 let se ženy vdávaly v Brně, v okresech Karlovy Vary, Most, Liberec a Ústí nad Labem. V průměru nejméně bylo nevěstám (méně než 23 let¹⁹) ve stejných regionech, kde se v roce 1991 nacházeli v průměru

¹⁹ Nejnižší průměrný věk žen při sňatku byl v okresech Břeclav a Hodonín (22,5 let).

nejmladší ženiši, tedy jih Moravy, východní Čechy a Vysočina. Dvacet let poté se sice zvýšil v okresech průměrný věk žen při sňatku (29,6–34,3 let²⁰), ale okresy s nejvyšším a nejnižším průměrným věkem ženy při sňatku byly téměř shodné s těmi v roce 1991. Nejvíce se hodnoty v roce 1991 a 2011 odlišovaly v okrese Beroun (o 9,7 let více) a nejméně (o 5,8 let více) v Praze (viz graf 10).

Na počátku 90. let 20. století byl „pražský“ průměrný věk snoubenců vyšší než ten „mimopražský“ o 3–4 roky, avšak postupem času se rychleji zvyšoval u obyvatelstva mimo Prahu a rozdíl mezi hlavním městem a zbytkem Česka se snížil. V roce 1991 se populace Prahy od ostatní odlišovala více (zejména věkem a vzděláním) nežli ve 21. století a svůj vliv měla i migrace v 90. letech 20. století (Zeman, 2006, s. 9 a 11).

V roce 1991 se nejvíce lišil průměrný věk mužů a žen při sňatku v Praze (3,6 let), nejméně v okrese Rychnov nad Kněžnou (2,5 let). V roce 2011 byla odhalena největší diference průměrného věku mužů a žen při sňatku v okrese Praha-západ (3,8 let), nejmenší v okrese Písek (2,2 let).

Rozrůznění okresů dle průměrného věku mužů a žen při prvním sňatku bylo menší než v případě průměrného věku mužů a žen při jakémkoli sňatku. Z počátku 90. let 20. století se průměrný věk svobodných mužů při sňatku pohyboval v rozmezí 23,4–25,8 let. Pouze v Praze přesahoval průměrný věk mužů při prvním sňatku 25 let. V minimálním průměrném věku (23,4 let) uzavírali muži první sňatek v okresech Břeclav a Ústí nad Orlicí (viz tabulka 17). Po dvou desetiletí vstupovali svobodní muži do manželství průměrně ve věku více než 30 let (30,1–32,7 let) ve všech okresech. V Praze a jejím zázemí, okrese Karlovy Vary a Rokycany byl průměrný věk mužů při prvním sňatku vyšší než 32 let, zatímco v okresech Frýdek-Místek, Kutná Hora, Pelhřimov, Třebíč, Vyškov, Žďár nad Sázavou mírně převyšoval 30 let. U svobodných mužů vzrostl nejvíce průměrný věk při sňatku mezi lety 1991 a 2011 v okrese Praha-západ a Rokycany (8,7 let), nejméně v okrese Frýdek-Místek a Vyškov (6,1 let).

Tabulka 17: Nejvyšší a nejnižší průměrný věk mužů a žen při prvním sňatku v okresech ČR v letech 1991 a 2011

Průměrný věk při prvním sňatku	1991		2011	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy
Nejvyšší hodnota	25,8 (Praha)	23,2 (Praha)	32,7 (Praha-západ)	30,0 (Praha-západ)
Nejnižší hodnota	23,4 (Břeclav a Ústí nad Orlicí)	20,7 (Ústí nad Orlicí a Louny)	30,1 (Frýdek-Místek, Třebíč a Vyškov)	27,2 (Frýdek-Místek)

Zdroj: Demografická ročenka okresů České republiky – 1991–2006, Demografická ročenka okresů – 2007 až 2016, Demografická ročenka krajů České republiky – 1991–2006 a Demografická ročenka krajů – 2007 až 2016; vlastní zpracování

V některých okresech nebylo svobodným ženám při sňatku průměrně ani 21 let v roce 1991. Jednalo se o sever Čech (Louny, Litoměřice, Most, Ústí nad Orlicí), západní Čechy (Domažlice, Plzeň-jih, Plzeň-sever, Rokycany, Tachov), střední Čechy (Beroun, Kutná Hora, Mladá Boleslav) a okresy ležící v jižním pohraničí (Jindřichův Hradec, Třebíč, Znojmo). Jedině v Praze uzavíraly

²⁰ Nejnižší průměrný věk byl v okrese Žďár nad Sázavou (29,6 let), nejvyšší v okrese Sokolov (34,3 let).

ženy první sňatek v průměrném věku vyšším než 23 let (23,2 let). V roce 2011 se průměrný věk svobodných žen při sňatku blížil k hranici 30 let (27,2–30,0 let). Podobně jako u mužů také u žen byl zjištěn nejvyšší průměrný věk při prvním sňatku v Praze a jejím okolí a nejnižší v okresech Frýdek-Místek, Třebíč, Žďár nad Sázavou. Při porovnání průměrného věku svobodných žen při sňatku v roce 1991 a 2011 se stejně jako u mužů hodnoty nejvíce lišily v okrese Praha-západ (o 8,8 let více) a nejméně v okrese Frýdek-Místek (o 6,0 let více).

Průměrný věk mužů a žen při vstupu do prvního manželství v roce 1991 byl nejvíce rozdílný v okrese Louny (3,4 let), jen o 2,0 let se lišil v Brně. Stejný nejmenší rozdíl mezi svobodnými ženichy a nevěstami byl zjištěn i v roce 2011, ale nyní v okrese Vyškov. Téměř čtyřletý rozdíl mezi průměrným věkem svobodných mužů a žen při sňatku byl zjištěn v okrese Domažlice.

Kapitola 6

Závěr

Tato bakalářská práce se zabývala především skladbou populace okresů České republiky dle rodinného stavu a věku, ale i strukturou populace dle pohlaví a také vývojem počtu obyvatel mezi lety 1970 a 2011. V průběhu těchto čtyř desetiletí zažilo Česko několik zásadních změn (např. politický převrat v roce 1989 nebo změny v demografickém chování obyvatelstva), které měly dopad mimo jiné na složení obyvatelstva dle věku a rodinného stavu.

Analýza byla provedena na základě dat ze sčítání v letech 1970, 1991 a 2011 za jednotlivé okresy ČR i za celou Českou republiku, a také na základě dat získaných z publikací Pohyb obyvatelstva a Demografická ročenka okresů a Demografická ročenka krajů. Při analýze bylo využito některých hodnot popisné statistiky (např. aritmetický průměr či medián) a byly spočítány vybrané demografické ukazatele (např. index stárí, index maskulinity dle věku).

Cílem bakalářské práce bylo podle výsledků sčítání v letech 1970, 1991 a 2011 doplněných údaji o počtu sňatků za tyto roky a údaji o průměrném věku mužů a žen při (prvním) sňatku v letech 1991 a 2011 odhalit okresy či regiony, které se v letech 1970–2011 svou skladbou populace hlavně dle rodinného stavu a věku odlišovaly od těch ostatních. Bylo zjištěno, že v populaci starší 15 let žilo po celé sledované období nejvíce osob v manželství a nejméně osob rozvedených v rámci populací okresů na Vysočině, zatímco v Praze nebo v severozápadním pohraničí platil opačný stav. V roce 2011 navíc vysoké zastoupení ženatých a vdaných měly rovněž okresy v zázemí velkých měst, což mohlo mít souvislost se suburbanizací. To také dokazovaly nejvyšší podíly ženatých a vdaných dvacátníků v zázemí Prahy a Brna v roce 2011. Naopak v samotné Praze už v roce 1970 žilo nejméně dvacátníků v manželství, ale i nejvíce rozvedených, opět dalším podobným regionem byly severozápadní Čechy.

V souvislosti se změnami v demografickém chování v 90. letech 20. století značně vzrostl v roce 2011 podíl svobodných 20–29letých a nejvyšší byl v Praze, v okresech při severozápadní hranici Česka a také ve Slezsku. U věkové skupiny 40–49letých bylo v regionu Vysočina relativně nejvíce vdaných a ženatých a nejméně v Praze a severozápadní oblasti Čech v letech 1970–2011, k tomu v roce 2011 byly zjištěny opět největší podíly ženatých a vdaných v okolí velkých měst a nejmenší v krajských městech. U věkové kategorie 60+ byly důležitou skupinou ovdovělí. Po celou dobu se jich nejvíce vyskytovalo v oblasti středních Čech a jejich okolí, naopak nejméně v regionu Slezska, na severozápadě Čech a také v Brně a Praze. Z hlediska počtů sňatků na obyvatelstvo v letech 1970 a 1991 nejvíce sňatků připadalo na 1000 obyvatel

v severozápadním pohraničí, nejméně ve středních Čechách. V roce 2011 byly rozdíly minimální a nejvíce vzájemně se lišily okresy Český Krumlov, Česká Lípa (maximum) a Bruntál (minimum). Z hlediska průměrného věku při sňatku a při prvním sňatku mužů a žen se v roce 1991 odlišovala vyššími hodnotami Praha. Ovšem o 20 let později byl nejvyšší průměrný věk při sňatku u mužů i žen v okresech v severozápadních Čechách. V průměrně nejnižším věku v obou letech uzavírali sňatek obyvatelé v oblasti Českomoravské vrchoviny a jižní Moravy. V průměru nejmladší svobodní snoubenci žili zejména na Vysočině a na Moravě v roce 2011, v roce 1991 nejnižší hodnoty u žen náležely okresům v severních, západních a středních Čechách, u mužů patřily okresům Břeclav a Ústí nad Orlicí.

Z výsledku výzkumu je patrné, že z pohledu vývoje skladby obyvatelstva dle rodinného stavu a věku se okresy České republiky odlišují. V budoucích výzkumech by bylo vhodné a zajímavé podrobněji analyzovat především okresy na severozápadě Čech a na Vysočině, neboť tyto regiony se z hlediska studovaných charakteristik v období 1970–2011 vzájemně odlišují nejvíce.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ANTOŠOVÁ, Danuše et al. *Zpráva o zdraví obyvatel České republiky*. Praha: Ministerstvo zdravotnictví České republiky, 2014. ISBN 978-80-85047-49-3.
- BARTOŇOVÁ, Dagmar. Počet a složení obyvatelstva. *Populační vývoj České republiky 2007*. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, 2008, s. 15–23. ISBN 978-80-86561-46-2.
- BERANOVÁ, Lenka. Sňatečnost. *Populační vývoj České republiky 1990–2002*. Praha: DemoArt pro Přírodovědeckou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, 2002, s. 23–32. ISBN 80-902686-8-4.
- BURCIN, Boris. Úmrtnost. *Populační vývoj České republiky 2001–2006*. Praha: Katedra demografie a geodemografie PřF UK, 2007, s. 45–56. ISBN 978-80-86561-77-6.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Analýza regionálních rozdílů v ČR – 2007* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2007 [cit. 2018-07-13]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/analyza-regionalnich-rozdilu-v-cr-2007-y34j715k77>
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Analýza regionálních rozdílů v ČR – 2010* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2011 [cit. 2018-07-13]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20566185/137010a.pdf/00e436a4-a3b1-4f45-a177-5fdd239a69a7?version=1.0>
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Cizinci v České republice podle dat sčítání lidu* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2014 [cit. 2018-07-13]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cizinci-v-ceske-republice-podle-dat-scitani-lidu-2011-dxfg917fpy#>
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Československé sčítání lidu 1970. *Czso.cz* [online]. Aktualizováno 25. 08. 2010 [cit. 2018-07-13]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/sldb/ceskoslovenske_scitani_lidu_1970
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Československé sčítání lidu 1991. *Czso.cz* [online]. Aktualizováno 26. 05. 2017 [cit. 2018-07-13]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/sldb/ceskoslovenske_scitani_lidu_1991
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Demografická příručka – 2011* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2012 [cit. 2018-05-11]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-prirucka-2011-lmv6bp775h#>

- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Informace o sčítání. Czso.cz [online]. Aktualizováno 13. 01. 2015 [cit. 2018-07-13]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/sldb/o_scitani
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Nesezdaná soužití – 2011 [online]. Praha: Český statistický úřad, 2014 [cit. 2018-07-16]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/nesezdana-souziti-2011-ti6wlv4y3r#>
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Sčítání lidu, domů a bytů 2011 – Hlavní město Praha – analýza výsledků* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2013 [cit. 2018-07-13]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/scitani-lidu-domu-a-bytu-2011-hlavni-mesto-praha-analyza-vysledku-2011-h9s8zd7irf>
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Sčítání lidu, domů a bytů 2011 – Pramenné dílo – 2011* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2013 [cit. 2018-06-12]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/scitani-lidu-domu-a-bytu-2011-pramenne-dilo-2011-op37nad790#>
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Věková struktura obyvatel podle dat sčítání lidu* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2014 [cit. 2018-07-13]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vekova-struktura-obyvatel-podle-dat-scitani-lidu-2011-57nxh52aw2#>
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Vývoj počtu a struktury domácností. Czso.cz* [online]. Aktualizováno 20. 12. 2014 [cit. 2018-07-23]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/13-6223-03-2001-3__domacnosti
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Vývoj obyvatelstva České republiky (2011)* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2012 [cit. 2018-07-13]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/vyvoj-obyvatelstva-ceske-republiky-v-roce-2011-d1xwfwao13#>
- FIALOVÁ, Ludmila. K některým rysům demografického vývoje v České republice v závěru 20. století. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. 2005, 6(1), 10–14. ISSN 1213-0028.
- FIALOVÁ, Ludmila. Trendy ve sňatkovém chování obyvatelstva České republiky ve 20. století. *Demografie*. 2006, 48(2), s. 97–108. ISSN 0011-8265.
- FIALOVÁ, Ludmila. Úvod. *Populační vývoj České republiky 2007*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, 2008, s. 5–11. ISBN 978-80-86561-46-2.
- FIŠEROVÁ, Vlasta. Rodinný stav. *Demografie (nejen) pro demografy*. 3. přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009, s. 113–114. Sociologické pojmosloví. ISBN 978-80-7419-012-4.
- HISTORICKÁ DATA V GIS. Okresy 1991. *Historickygis-cuni.opendata.arcgis.com* [online]. ©2015 [cit. 2018-07-16]. Dostupné z: http://historickygis-cuni.opendata.arcgis.com/datasets/5031f9d602c14f379af4771e5ae9f780_10
- HISTORICKÁ DATA V GIS. Okresy 1970. *Historickygis-cuni.opendata.arcgis.com* [online]. ©2015 [cit. 2018-07-16]. Dostupné z: http://historickygis-cuni.opendata.arcgis.com/datasets/24ac89b42f314e7db53b9ecba0740e21_8

- HISTORICKÁ DATA V GIS. Okresy 2011. *Historickygis-cuni.opendata.arcgis.com* [online]. ©2015 [cit. 2018-07-16]. Dostupné z: http://historickygis-cuni.opendata.arcgis.com/datasets/55a647da64594c03a5c03b9dea3018f1_12
- KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-428-4.
- KALIBOVÁ, Květa a Zdeněk PAVLÍK. Neúplné rodinné domácnosti. *Sňatečnost a rodina*. Praha: Academia, 1992, s. 148–165. ISBN 80-200-0068-2.
- KAŠNÝ, Jiří. Uzavírání manželství podle civilního a kanonického práva: Historický přehled. *Studia Theologica*. 2003, **5**(2), 30–40. ISSN 1212-8570.
- KOROLOVÁ, Nicole. *Vznik a zánik manželství*. Plzeň, 2016. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni. Vedoucí práce JUDr. Kristýna Spurná.
- KOUŘILOVÁ, Jana a Ilona ROUSOVÁ. Regionální diferenciace sňatečnosti, rozvodovosti a porodnosti v České republice. *Regionální studia*. 2009, **2009**(2), 21–30. ISSN 1803-1471.
- KREIDL, Martin a Martina ŠTÍPKOVÁ. Výskyt a načasování nesezdaných soužití v současné ČR. *Demografie*. 2012, **54**(2), 120–137. ISSN 0011-8265.
- KUČERA, Milan. Padesát let hodnocení populačního vývoje České republiky. *Demografie*. 2008, **50**(4), 230–239. ISSN 0011-8265.
- KUČERA, Milan. *Populace České republiky 1918–1991*. Praha: Česká demografická společnost a Sociologický ústav AV ČR, 1994. ISBN 80-901674-7-0.
- KUČERA, Tomáš a Boris BURCIN. Úmrtnost. *Populační vývoj České republiky 1990–2002*. Praha: DemoArt pro Přírodovědeckou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, 2002, s. 57–67. ISBN 80-902686-8-4.
- MAŠKOVÁ, Miroslava. Věková struktura. *Populační vývoj České republiky 1990–2002*. Praha: DemoArt pro Přírodovědeckou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, 2002, s. 13–22. ISBN 80-902686-8-4.
- MLEZIVA, Štěpán. *Retrospektivní přehled územních jednotek a územních celků od roku 1850 do současnosti*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1756-7.
- PALONCYOVÁ, Jana a Anna ŠTASTNÁ. Sňatek a rozchod jako dva možné způsoby ukončení nesezdaného soužití. *Demografie*. 2012, **54**(3), 214–232. ISSN 0011-8265.
- PAVLÍK, Zdeněk. *Populační vývoj České republiky 1994*. Praha: Univerzita Karlova (Praha), 1994. ISBN 80-7066-995-0.
- PAVLÍK, Z., J. RYCHTAŘÍKOVÁ a A. ŠUBRTOVÁ. *Základy demografie*. Praha: Academia, 1986.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka. Demografické faktory stárnutí. *Demografie*. 2011, **53**(2), 97–108. ISSN 0011-8265.
- Sčítání lidu, domů a bytů 1991: pramenné dílo*. Praha: Český statistický úřad, 1995. Česká statistika. 25, SLDB.
- SOUČKOVÁ, Petra. *Podmínky vzniku manželství*. Praha, 2013. Bakalářská práce. Bankovní institut vysoká škola Praha. Vedoucí práce JUDr. Kristýna Spurná.

- SUBURBANIZACE. Slovníček. *Suburbanizace.cz* [online]. ©2008–2014 [cit. 2018-07-10].
Dostupné z: <http://www.suburbanizace.cz/slovnicek.htm>
- TUČEK, Milan et al. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: SLON, 2003. Studie. ISBN 80-86429-22-9.
- ZEMAN, Kryštof. Rozvodovost. *Populační vývoj České republiky 1990–2002*. Praha: DemoArt pro Přírodovědeckou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, 2002, s. 33–38. ISBN 80-902686-8-4.
- ZEMAN, Kryštof. Věk při sňatku a rozdíl mezi věkem ženicha a věkem nevěsty v České republice v letech 1991–2004. *Demografie*. 2006, **48**(1), 1–11. ISSN 0011-8265.
- ZVÁRA, Karel. *Základy statistiky v prostředí R*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2245-3.